

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра соціальної роботи

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

з теми: Соціальна робота з вразливими категоріями населення в умовах
територіальної громади

Виконала: здобувачка вищої освіти
освітньої програми «Соціальна допомога»
спеціальності 232 Соціальне забезпечення
галузі знань 23 Соціальна робота
денної форми здобуття вищої освіти
Каріна КАЗЬМІРОВА

Керівник:

Наталія ГЕВЧУК, кандидат педагогічних наук,
доцент, завідувач кафедри соціальної роботи

Рецензент:

Ольга ВІННІЧУК, кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології та філософії
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка

Кам'янець-Подільський, 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВРАЗЛИВИМИ КАТЕГОРІЯМИ НАСЕЛЕННЯ.....	7
1.1. Поняття та особливості вразливих категорій населення в сучасному суспільстві.....	7
1.2. Законодавчо-нормативне забезпечення соціальної роботи з вразливими категоріями населення в Україні.....	15
Висновки до першого розділу.....	20
РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ЗМІСТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВРАЗЛИВИМИ КАТЕГОРІЯМИ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ.....	22
2.1. Провідні методи соціальної роботи з вразливими категоріями населення в територіальних громадах	22
2.2. Аналіз досвіду соціальної роботи з вразливими категоріями населення в Кам'янець-Подільській територіальній громаді.....	30
Висновки до другого розділу.....	36
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ІННОВАЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВРАЗЛИВИМИ КАТЕГОРІЯМИ НАСЕЛЕННЯ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ.....	38
3.1. Залучення громадськості у соціальній роботі з вразливими категоріями населення.....	38
3.2. Перспективи інноваційної практики соціальної роботи з вразливими категоріями населення в територіальних громадах.....	46
Висновки до третього розділу.....	54
ВИСНОВКИ.....	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	60

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасних умовах децентралізації влади та реформування системи соціального захисту в Україні територіальні громади отримали розширені повноваження у сфері соціальної політики. Саме на рівні громади зосереджується основна відповідальність за надання соціальних послуг населенню, зокрема найвразливішим його верствам. Це зумовлює зростання ролі та значення соціальної роботи як інструменту підтримки людей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

Особливої актуальності тема набуває в умовах соціальних викликів, пов'язаних із війною, економічною нестабільністю, внутрішньою міграцією, зростанням рівня бідності, безробіття, домашнього насильства тощо. У таких умовах саме ефективна організація соціальної роботи в громаді може забезпечити своєчасну допомогу, соціальну адаптацію, захист прав і свобод людини.

Вивчення практик і механізмів соціальної роботи в територіальних громадах дозволяє не лише виявити дієві моделі підтримки вразливих категорій населення, а й сприяє удосконаленню системи соціального захисту в цілому. Тому дослідження цієї теми є науково і практично значущим, адже спрямоване на посилення соціальної згуртованості, формування інклюзивного суспільства та підвищення якості життя громадян.

Об'єктом дослідження є процес соціальної роботи з вразливими категоріями населення в системі соціального захисту в територіальних громадах.

Предметом дослідження є зміст, методи та інноваційні підходи до організації соціальної роботи з вразливими категоріями населення в умовах функціонування територіальних громад.

Гіпотеза. Соціальна робота з вразливими категоріями населення в умовах територіальних громад буде більш ефективною за умови впровадження інноваційних методів роботи, активного залучення

громадськості, міжсекторальної співпраці та використання ресурсів місцевої громади з урахуванням потреб конкретних цільових груп.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та аналіз практики соціальної роботи з вразливими категоріями населення в умовах територіальних громад, а також визначення шляхів підвищення її ефективності шляхом впровадження сучасних підходів і методів соціальної підтримки.

Для досягнення поставленої мети було сформульовано такі **завдання** дослідження:

1. Визначити поняттєво-категорійний апарат дослідження та законодавчо-нормативне забезпечення соціальної роботи з вразливими категоріями населення в Україні;

2. Вивчити провідні методи соціальної роботи з вразливими категоріями населення в територіальних громадах;

3. Проаналізувати досвід соціальної роботи з вразливими категоріями населення на прикладі Кам'янець-Подільської територіальної громади;

4. Охарактеризувати участь громадськості в наданні соціальних послуг вразливим категоріям населення;

5. Розкрити перспективи інноваційної практики соціальної роботи з вразливими категоріями населення в територіальних громадах.

Методи дослідження. У процесі дослідження було використано комплекс загальнонаукових та спеціальних методів. Метод *аналізу і синтезу* використано для вивчення наукової літератури, нормативно-правових актів, узагальнення теоретичних підходів до соціальної роботи з вразливими групами. *Порівняльний метод* застосовано для виявлення подібностей і відмінностей у методах та підходах до соціальної роботи в різних територіальних громадах. *Метод системного підходу* залучений для розгляду соціальної роботи як цілісної системи, що функціонує у взаємодії з місцевими органами влади, громадськими організаціями та населенням. *Метод статистичного аналізу* – для обробки кількісних даних, що характеризують

стан соціальної роботи з вразливими групами на рівні громади. *Метод кейс-стаді (вивчення конкретного випадку)* застосовано для аналізу досвіду окремої територіальної громади, а саме Кам'янець-Подільської, у реалізації соціальної підтримки вразливих верств населення.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в уточненні та поглибленні теоретичних засад соціальної роботи з вразливими категоріями населення в умовах функціонування територіальної громади, а також в обґрунтуванні практичних підходів до оптимізації соціальних послуг на місцевому рівні. У дослідженні запропоновано сучасне бачення ролі громади як ключового суб'єкта соціальної підтримки; визначено специфіку методів соціальної роботи у нових адміністративно-територіальних умовах; виявлено ефективні практики залучення громадськості та міжсекторальної взаємодії в процесі надання допомоги вразливим групам.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. *Теоретичне значення* дослідження полягає в систематизації та уточненні наукових підходів до організації соціальної роботи з вразливими категоріями населення в умовах функціонування територіальних громад. У роботі поглиблено розуміння специфіки соціальної підтримки в контексті децентралізації, визначено ключові принципи, методи та інноваційні підходи, що забезпечують ефективність цієї діяльності.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані у практиці органів місцевого самоврядування для вдосконалення соціальних послуг; у діяльності соціальних працівників під час роботи з вразливими групами; для розробки місцевих програм соціального захисту; у процесі професійної підготовки фахівців соціальної сфери в закладах освіти.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні й методичні положення, висновки і попередні результати дослідження обговорено та оприлюднено на XI Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні

проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи» (на пошану професора Шинкарюка А.І.).

Публікації. За результатами проведеного дослідження опубліковано статтю: Опалюк Т.Л., Казьмірова К.А. Аналіз досвіду соціально-психологічної роботи з вразливими категоріями населення в Кам'янець-Подільській територіальній громаді. Актуальні проблеми експериментальної психології: досвід та перспективи (на пошану професора Шинкарюка А.І.): Матеріали XI Міжнародної науково-практичної конференції, 27 жовтня 2025 р. / за ред. Л.А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський: Видавець Ковальчук О.В., 2025. С. 150-153.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (62 найменування). Робота містить 3 таблиці.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВРАЗЛИВИМИ КАТЕГОРІЯМИ НАСЕЛЕННЯ

1.1. Поняття та особливості вразливих категорій населення в сучасному суспільстві

У сучасному суспільстві проблема вразливих категорій населення набуває особливої актуальності у зв'язку зі зростанням соціальних, економічних та політичних викликів. Соціальна нерівність, економічна нестабільність, міграційні процеси, збройні конфлікти та інші чинники сприяють зростанню кількості осіб і груп, які потребують особливої уваги та підтримки з боку держави й суспільства.

Вразливі категорії населення - це здебільшого групи людей, які через об'єктивні або суб'єктивні обставини мають обмежені можливості для реалізації своїх прав та свобод, а також для забезпечення гідного рівня життя. Розуміння сутності цього поняття та вивчення його особливостей є важливою передумовою для розробки ефективних заходів соціальної політики та програм підтримки. У цьому контексті дослідження поняття та характеристик вразливих категорій населення сприяє підвищенню ефективності соціальної роботи та розвитку інклюзивного суспільства.

Дослідниця Г. Слосанська підкреслює, що зараз особливо важливо забезпечити якісне надання та доступність соціальних послуг для вразливих людей і потребують допомоги на рівні об'єднаних територіальних громад (ОТГ) [44].

Л. Белкіна, Л. Калугіна, Р. Колбас, Г. Кучер, В. Литвинюк, С. Мельник, І. Пінчук, О. Сивопляс, Л. Скоропала, О. Суліма, Н. Якимчук дійшли висновку, що розв'язати проблему децентралізації соціальних послуг для вразливої категорії населення можна шляхом створення Центрів соціальних послуг або Територіальних центрів надання соціальних послуг на рівні ОТГ. Такі центри

мають надавати послуги громадянам за принципом «єдиного вікна» безпосередньо «на місцях» [9, 11, 12].

На основі аналізу нормативно-правових актів Г. Слосанська узагальнює, що надання соціальних послуг для вразливих категорій осіб в умовах ОТГ дозволить передати повноваження органам місцевого самоврядування щодо планування, фінансування та організації соціальних послуг. Також зможе наблизити весь спектр послуг до мешканців громад, підвищити якість надання соціальних послуг відповідно до державних стандартів. В тому числі, забезпечити доступність, своєчасність, комплексність, адресність, гнучкість та превентивність соціальних послуг, враховувати індивідуальні потреби отримувачів. Може сприяти ранньому виявленню осіб, які потребують допомоги та охопити всіх, хто цього потребує. Забезпечить моніторинг та оцінку надання соціальних послуг на місцевому рівні [45].

На думку Ю. Швалба, соціальна робота в ОТГ - це професійна діяльність, спрямована на допомогу окремим особам і соціальним групам у подоланні особистісних і суспільних труднощів. Це досягається через підтримку, захист, корекцію та реабілітацію [34, с. 77].

Загалом, теорія соціальної роботи відображає панівні соціальні та гуманітарні цінності суспільства, на основі яких формуються моделі ставлення до соціальних проблем інших людей. Практика ж соціальної роботи охоплює інституційні форми та методи допомоги людям у вирішенні цих проблем. Таким чином, теорія визначає загальні стратегічні цілі для практики, декларуючи соціальні цінності.

Суб'єктами соціальної роботи стають соціальні інститути та їхні працівники, які реалізують відповідні цілі та завдання. Люди, на яких спрямовані конкретні дії цих суб'єктів, є клієнтами соціальної роботи [24].

О. Безпалько у своєму дослідженні акцентує, що предметом соціальної педагогіки є педагогічні аспекти соціалізації та соціального розвитку особистості. Сюди входять процеси соціального виховання, підтримки вже існуючих та відновлення втрачених соціальних характеристик особистості. Ця

позиція дозволила виділити ключові поняття соціальної педагогіки: соціалізація, соціальне виховання, соціальне середовище, адаптація, соціальний розвиток, корекція, соціально-педагогічна профілактика, реабілітація, соціально-педагогічна підтримка та соціальний супровід [2, с. 8].

Водночас, предметом соціальної роботи як науки є соціальні відносини, що виникають під час взаємодії людей та спільнот, а також організація соціальних інститутів для подолання труднощів та надання соціальної допомоги особистості. З цього випливає, що соціальна робота - це наука про закономірності та принципи функціонування й розвитку конкретних соціальних процесів, явищ та відносин, а також їхню динаміку під цілеспрямованим впливом організаційних, психолого-педагогічних та управлінських чинників, спрямованих на захист громадянських прав і свобод людини в суспільстві. Відповідно, до основного термінологічного апарату соціальної роботи належать такі поняття: соціальний захист, соціальна політика, соціальна допомога, соціальне обслуговування, соціальні послуги, соціальний патронаж, соціальна профілактика, соціальна реабілітація та соціальний супровід [2, с. 9].

На думку А. Капської, соціально-педагогічна робота найкраще визначається як багатоаспектна діяльність, що поєднує кілька ключових складників. По-перше, вона передбачає надання допомоги окремим особам або групам, що опинилися у скрутному становищі. Це реалізується через підтримку, консультивання, реабілітацію, патронаж та інші соціальні й психолого-педагогічні послуги. По-друге, важливою складовою є актуалізація потенціалу самопомоги у тих, хто потребує підтримки. По-третє, соціально-педагогічна робота передбачає цілеспрямований вплив на формування та реалізацію соціальної політики на всіх рівнях – від державного до місцевого. Мета цього впливу – створення соціально здорового середовища для життя та діяльності людини, а також розбудова системи підтримки для тих, хто потрапив у складні життєві обставини [51, с. 46]. Перші два аспекти

відносяться до мікрорівня соціально-педагогічної роботи, тоді як третій – до макрорівня.

Водночас, соціальна робота в ОТГ також розглядається як своєрідна управлінська діяльність. Вона спрямована на зміну умов функціонування та розвитку соціальних процесів, щоб досягти оптимальної відповідності інтересам і потребам суспільства, соціальних груп та особистості. Таке широке тлумачення дозволяє сприймати соціальну роботу як сферу діяльності, що має на меті корекцію соціальних відносин, процесів розвитку та становлення особистості [51, с. 46].

Українські відомі науковці, такі як А. Капська, І. Зверева, та Ж. Петрочко та інші, визначають соціально-педагогічну роботу як діяльність, спрямовану на забезпечення потреб і прав дітей та їхніх сімей, а також інших соціальних груп. Вона передбачає створення сприятливих умов для формування безпечної поведінки у соціумі та розвитку соціальної активності [12, с. 32].

Останнім часом пріоритетними напрямками соціально роботи стали інтегровані види діяльності загальноосвітніх навчальних закладів та інших соціальних інститутів. Це включає: передачу соціального досвіду учням та створення умов для їхньої успішної самореалізації й самовиховання; ресоціалізацію та соціальну реабілітацію; подолання соціальної дезадаптації учнів; медіаосвіту учнів, що сприяє їхньому критичному та адекватному сприйняттю інформації з різних джерел; попередження суїцидальної поведінки підлітків, особливо активних користувачів соціальних мереж; створення гендеросприятливого шкільного середовища, що реалізується відповідно до Концепції державної соціальної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків; співпрацю соціальних педагогів зі шкільними поліцейськими та представниками кіберполіції [39].

Вразливі категорії населення – це, по суті, клієнти соціальної роботи. Це окремі люди або групи, які стикаються з соціальними проблемами у своєму житті, і яким спеціалізовані соціальні інституції надають допомогу для їх вирішення [41].

Дослідник А. Реут пропонує наступну класифікацію вразливих категорій населення:

1. Громадяни, нездатні до самообслуговування. Це особи, які не можуть доглядати за собою через похилий вік, хвороби або інвалідність.

2. Громадяни у складній життєвій ситуації з низьким доходом. Сюди відносяться безробітні, біженці, постраждалі від стихійних лих та інші, чий середньомісячний сукупний дохід нижчий за встановлений прожитковий мінімум.

3. Діти та молодь у складній життєвій ситуації. Це інваліди, сироти, безпритульні, малозабезпечені тощо [20, с. 75].

Ми погоджуємося з думкою, що відмінною рисою об'єктів соціальної роботи – вразливих категорій населення, є наявність важкої життєвої ситуації. Вона може проявлятися у різних формах [20, с. 75]. Наприклад, це інвалідність, що характеризується порушенням здоров'я зі стійким розладом функцій організму, що призводить до обмеження життєдіяльності. Нездатність до самообслуговування характеризується обмеженням можливості пересування, неспроможності виконувати побутові та гігієнічні процедури через похилий вік або хворобу. Сирітство передбачає втрату батьків особами до 18 років внаслідок їхньої смерті. Бездоглядність є невиконанням батьками своїх функцій щодо нагляду та виховання дитини, що загрожує повним розривом між дитиною та сім'єю. Малозабезпеченість характеризується недостатністю матеріальних ресурсів для задоволення базових соціальних потреб. Безробіття це проблема працездатних громадян, які не мають роботи, заробітку чи доходу. Відсутність визначеного місця проживання це фактична відсутність соціально прийняттого житла, недостатність матеріальних можливостей, порушення «мікросвіту» людини, що проявляється у бродяжництві та відсутності певних занять. Конфлікти та жорстоке поводження у сім'ї включає фізичне, психічне (емоційне) та сексуальне (статеве) насильство [20, с. 76].

Основними принципами надання соціальних послуг в ОТГ є: надання допомоги особам, які опинилися у складних життєвих обставинах і не можуть подолати їх власними силами та ресурсами; запобігання виникненню таких обставин; створення сприятливих умов для самостійного вирішення життєвих проблем. Соціальні послуги ґрунтуються на принципах адресності та індивідуального підходу, доступності й відкритості, добровільного вибору щодо отримання або відмови від послуг, гуманності, комплексності, раціонального та ефективного використання бюджетних і позабюджетних коштів організаціями, що їх надають. Також серед принципів — дотримання законності, забезпечення соціальної справедливості, конфіденційності, а також відповідність державним стандартам, етичним нормам і правилам під час надання послуг [19, с. 176].

Досліджуючи організаційно-правові аспекти соціального обслуговування в ОТГ, В. Гончаров розглядає визначення соціальних послуг у двох ключових значеннях:

- У широкому розумінні, соціальні послуги - це будь-які послуги, що допомагають задовольнити різноманітні соціальні потреби як окремих людей, так і груп населення.
- У вузькому сенсі, соціальні послуги - це спеціальний комплекс заходів, спрямованих на конкретні соціальні групи або окремих осіб, які опинилися у скрутних життєвих обставинах. Метою цих послуг є допомога таким особам у покращенні або відновленні їхньої життєдіяльності, соціальній адаптації та поверненні до повноцінного життя [41].

Соціальне забезпечення можна розуміти кількома способами, але всі вони зводяться до підтримки тих, хто не може забезпечити себе самостійно.

По-перше, це діяльність держави, спрямована на матеріальне забезпечення людей з обмеженими можливостями на ринку праці, а також тих, хто постраждав від соціальних ризиків. Це стосується випадків, коли людина втратила здоров'я та засоби для існування і не може матеріально забезпечити себе чи своїх утриманців [23, с. 34].

По-друге, соціальне забезпечення - це гарантована державою Україна можливість отримати соціальну допомогу та підтримку. Це право, визнане Конституцією України та міжнародним співтовариством. Воно дозволяє задовольнити фізіологічні, соціальні та духовні потреби в обсязі, необхідному для гідного життя, якщо громадянин з незалежних від нього причин не має джерел та засобів до існування через вплив соціального ризику [23, с. 35].

Нарешті, це комплекс заходів, спрямованих на забезпечення гідного рівня життя людини. Ці заходи застосовуються у зв'язку з виникненням соціально значущих обставин, таких як старість, хвороба, інвалідність, або через характер чи умови праці [11].

Таким чином, *соціальне забезпечення* - це багатогранна система підтримки, що має на меті захистити громадян від несприятливих життєвих обставин.

Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» ініціював процес децентралізації, який, зокрема, торкнувся й сфери соціальних послуг. Це змінило розподіл відповідальності, посиливши роль недержавного сектору та органів місцевої влади у забезпеченні соціальними послугами.

Тепер, будучи ближчими до потреб людей, місцеві органи та організації можуть:

- Краще визначати пріоритетні категорії населення, які найбільше потребують допомоги у своєму регіоні.
- Оперативно виявляти та надавати об'єктивну інформацію про потреби вразливих груп, кількість отримувачів допомоги та серйозність проблем.
- Раціональніше розподіляти державні кошти, ґрунтуючись на пріоритетах та реальних потребах своїх територіальних громад.

Цей процес децентралізації сприяє покращенню планування майбутнього попиту на соціальні послуги. Він також розширює доступ до них для осіб, які опинилися в складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги. Крім того, децентралізація дозволяє враховувати місцеві

особливості при наданні соціальних послуг, роблячи їх більш ефективними та відповідними реальним потребам [16].

Дослідник О. Бойко зазначає, що впровадження глобального визначення соціальної роботи в Україні підкреслює її міждисциплінарний та трансдисциплінарний характер. Це означає, що вона активно використовує знання з багатьох наукових галузей. Тут під «наукою» мається на увазі її основне значення – «знання» [4].

Соціальна робота має власну, постійно розвиваючуся теоретичну базу та дослідження. Проте вона також спирається на теорії інших гуманітарних наук. До них належать, але не обмежуються: розвиток громад; соціальна педагогіка; менеджмент; антропологія; екологія; економіка; освіта; догляд; психіатрія; психологія; охорона здоров'я; соціологія.

Особливість теорій та досліджень у соціальній роботі полягає в їхній прикладній та визвольній (емансипованій) природі. Важливо, що значна частина цих досліджень і теорій розробляється спільно з користувачами послуг. Цей інтерактивний, діалогічний процес гарантує, що знання ґрунтуються на особливостях конкретної практики [4].

М. Кравченко у своїй монографії зосереджується на методологічних та практичних аспектах цієї системи. Вона детально аналізує проблеми та суперечності її формування, а також фактори, що перешкоджають створенню сучасної системи соціального захисту в Україні [9].

І. Ярошенко приділяє увагу організаційно-правовим формам соціального забезпечення та державно-правовим засадам соціального захисту вразливих груп населення. Вона також визначає різні види соціальних виплат, умови та порядок їх призначення в Україні [50, с. 76].

У роботі А. Халецької досліджено теоретичні та практичні аспекти державного управління соціальним захистом вразливого населення в Україні.

Економічні аспекти соціального захисту вразливих категорій населення знайшли своє відображення у навчальних посібниках та монографіях таких авторів, як В. Бодров, О. Кілієвич, І. Розпутенко та О. Романюк [60].

Отже, поняття вразливих категорій населення охоплює групи людей, які через об'єктивні чи суб'єктивні причини мають обмежені можливості для реалізації своїх прав та потреб. До таких категорій належать, зокрема, люди з інвалідністю, особи похилого віку, діти-сироти, внутрішньо переміщені особи, малозабезпечені сім'ї тощо. Основними особливостями цих груп є підвищена потреба у підтримці, ризик соціального відчуження та залежність від державної або громадської допомоги. Вивчення особливостей вразливих категорій населення є важливим для формування ефективної соціальної політики, розвитку інклюзивного середовища та забезпечення рівних можливостей для всіх членів суспільства.

1.2. Законодавчо-нормативне забезпечення соціальної роботи з вразливими категоріями населення в Україні

Соціальна робота з вразливими категоріями населення в Україні є важливою складовою державної політики у сфері соціального захисту та підтримки. Її ефективність значною мірою залежить від наявності чіткої законодавчої та нормативної бази, яка визначає принципи, форми та механізми надання соціальних послуг. Законодавчо-нормативне забезпечення регулює діяльність суб'єктів соціальної роботи, гарантує права та інтереси осіб, що перебувають у складних життєвих обставинах, а також створює умови для реалізації програм соціальної підтримки й інтеграції вразливих груп у суспільство.

Реформування системи соціальних послуг в Україні розпочалося у 2001 році із затвердженням Указом Президента України «Стратегії подолання бідності» [39]. Цей документ окреслив основні напрями змін, що залишаються актуальними й нині:

- Більш адресна соціальна допомога для зосередження державної підтримки на тих, хто її дійсно потребує;

- Заміна пільг послугами через перехід від надання загальних пільг до цільової підтримки через конкретні соціальні послуги;
- Розвиток багатопрофільних центрів через створення закладів, що надають широкий спектр соціального обслуговування;
- Децентралізація повноважень та передача органам місцевого самоврядування функцій з планування, фінансування та організації соціальних послуг.

Система надання соціальних послуг є надзвичайно складною. Її ефективна робота вимагає дієвих інструментів державного управління та тісної співпраці між центральними органами виконавчої влади, місцевим самоврядуванням та громадським сектором.

У 2012 році Уряд України затвердив «Стратегію реформування системи надання соціальних послуг» (розпорядження від 08.08.2012 р. № 556-р), яка скасувала діючу до того часу Концепцію реформування системи соціальних послуг (схвалену у 2007 році) [40].

Ця нова Стратегія визначила пріоритетні напрями реформи у сфері соціальних послуг. У документі, зокрема, було зазначено, що попередня Концепція «...реалізована не в повному обсязі внаслідок відсутності законодавчого регулювання питань, зокрема, щодо формування соціального замовлення, визначення потреб адміністративно-територіальної одиниці у соціальних послугах, їх видах та обсягах, планування та надання соціальних послуг з урахуванням визначених потреб і запровадження стандартизації зазначених послуг» [40]. На виконання згаданої Стратегії, у 2013 році Кабінет Міністрів України затвердив план заходів на 2013-2016 роки. Цей план чітко визначив цілі та пріоритетні напрями подальшого реформування соціальних послуг, спрямовані на підвищення їхньої якості та ефективності [40].

Закон України «Про співробітництво територіальних громад» закладає організаційно-правову основу для співпраці громад, визначаючи її принципи, форми, а також механізми стимулювання, фінансування та контролю.

В Україні функціонує перспективна модель організації надання соціальних послуг, що складається з таких етапів:

1. Щорічне визначення потреб населення конкретної адміністративно-територіальної одиниці у соціальних послугах.
2. Затвердження переліку пріоритетних послуг та планування необхідних видатків у місцевих бюджетах.
3. Забезпечення надання послуг через мережу комунальних та недержавних суб'єктів, що здійснюється через механізм соціального замовлення.
4. Моніторинг, контроль та оцінка наданих соціальних послуг [38].

У країнах Європейського Союзу процес децентралізації соціальних послуг призвів до того, що держава передала місцевим органам влади значні повноваження, ресурси та відповідальність за їх надання.

Завдяки впровадженню соціального контрактування, роль держави та місцевих органів влади в наданні соціальних послуг суттєво змінилася [38]. Вони поступово відійшли від безпосереднього надання послуг і тепер зосереджуються на: визначенні та виставленні соціальних послуг на тендер; укладенні відповідних контрактів з постачальниками послуг; збереженні за собою права на моніторинг виконання укладених контрактів, контроль якості послуг та використання наданих коштів.

Проект Закону «Про забезпечення державного контролю у сфері соціальної підтримки» (№ 4176 від 03.03.2016 р.) передбачає посилення державного контролю за правильністю застосування законодавства у сфері надання соціальної допомоги та послуг в умовах децентралізації влади. У разі його ухвалення в Україні будуть створені, оснащені та навчені структурні підрозділи соціальної інспекції, які здійснюватимуть контроль за наданням соціальної допомоги. Це, у свою чергу, має посилити адресність надання соціальних допомог [58, с. 35].

Для вдосконалення системи соціального контролю, Кабінет Міністрів України своєю постановою № 1070 від 12 грудня 2018 р. утворив Державну

соціальну службу України. Міністерству соціальної політики було доручено розробити проєкт Положення про цю службу.

В контексті цих змін виникає потреба у внесенні змін до чинної законодавчої бази, яка регламентує діяльність у сфері надання соціальних послуг. Наразі законодавчі акти, що регулюють ці питання, містять низку прогалин [58, с. 35].

Наприклад, у Законі України «Про соціальні послуги» [35] відсутнє поняття «соціальний супровід», хоча передбачається надання відповідних соціальних послуг. Це вказує на необхідність доповнення закону. Водночас, надання грошової допомоги визначено як соціальна послуга, що є спірним моментом.

Останніми роками сфера соціального законодавства зазнає суттєвих змін, зокрема відбувається перерозподіл повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади. Усі ці нововведення вимагають ретельного вивчення та аналізу для їхньої правильної реалізації на практиці.

Хоча нормативно-правова база, що регулює питання соціальної підтримки вразливих категорій населення, здебільшого сформована, все ще існує низка проблем, які потребують законодавчого врегулювання. Також необхідно привести бюджетне законодавство у відповідність із соціальними засадами [35].

Для забезпечення прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з урахуванням їхніх інтересів, необхідно внести зміни до законів України «Про охорону дитинства» та «Про місцеве самоврядування в Україні». Ці зміни мають розширити повноваження місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування у цій сфері [30].

Важливою подією стало ухвалення Верховною Радою України 17 січня 2019 року Закону України «Про соціальні послуги» (нова редакція). Цей закон, який набув чинності 1 січня 2020 року, визначає:

- Базові соціальні послуги.

- Основні напрями державної політики щодо надання соціальних послуг.
- Механізм створення реєстру соціальних послуг.
- Розширені повноваження органів виконавчої влади та місцевого самоврядування у цій сфері.

При розробці цього Закону був врахований міжнародний досвід правового регулювання соціальних послуг, зокрема Франції та Великобританії [35].

Цей новий закон також змінив ситуацію для людей з розладами психічного здоров'я, включно з тими, хто страждає від вживання психоактивних речовин. Протягом багатьох років ці категорії населення були позбавлені доступу до соціальних послуг, але тепер ця прогалина усунена. Вперше в Україні також було запроваджено поняття «ведення випадку», що має покращити системність та індивідуалізацію надання соціальної допомоги [47].

Українське законодавство у сфері соціальних послуг потребує доопрацювання. Наприклад, чинний Закон України «Про соціальні послуги» не містить визначення поняття «соціальний супровід», хоча такі послуги фактично надаються. Водночас, включення грошової допомоги до переліку соціальних послуг є дискусійним моментом.

Останніми роками соціальне законодавство зазнало значних змін, зокрема відбувся перерозподіл повноважень між органами місцевого самоврядування та органами виконавчої влади. Усі ці нововведення потребують ретельного вивчення та аналізу для їх ефективного впровадження на практиці.

Хоча нормативно-правова база для соціальної підтримки вразливих категорій населення загалом сформована, низка питань досі залишається неврегульованою на законодавчому рівні. Крім того, необхідно привести бюджетне законодавство у відповідність із соціальними засадами [12, с. 89].

Впровадження нової методології соціальної роботи вимагає:

- Підготовки кваліфікованих фахівців у системі соціальних послуг;

- Постійного методичного забезпечення установ та закладів, що надають ці послуги;
- Запровадження механізму громадського контролю за якістю надання соціальних послуг та роботою їхніх постачальників.

Для розвитку соціальних послуг на рівні територіальних громад, їх доступності та відповідності реальним потребам, критично важливо на законодавчому рівні запровадити формування державного реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг, а також осіб, які їх потребують [29, с. 97].

Отже, законодавчо-нормативне забезпечення соціальної роботи в Україні створює основу для надання якісної допомоги вразливим категоріям населення. Воно визначає права, обов'язки та гарантії як для отримувачів соціальних послуг, так і для організацій, що їх надають. Наявність розвиненої нормативної бази сприяє реалізації принципів соціальної справедливості, захисту прав людини та розвитку ефективної системи соціальної підтримки в умовах сучасного українського суспільства.

Висновки до першого розділу

З'ясовано, що у сучасному суспільстві вразливі категорії населення посідають особливе місце, оскільки саме ці групи найбільше потребують захисту та підтримки з боку держави, громадських організацій та суспільства загалом. Під вразливими категоріями розуміються групи людей, які в силу певних об'єктивних (економічних, соціальних, фізичних, психологічних) чи суб'єктивних обставин не можуть повною мірою реалізувати свої права, забезпечити власне добробут та інтегруватися в соціальне середовище без сторонньої допомоги. До таких категорій належать, зокрема, особи з інвалідністю, люди похилого віку, діти-сироти, багатодітні та малозабезпечені сім'ї, бездомні особи, внутрішньо переміщені особи, безробітні, жертви насильства та інші групи, які стикаються з підвищеними ризиками соціального відчуження та дискримінації. Особливістю вразливих груп є їх підвищена

залежність від соціальної підтримки, потреба в адресній допомозі та створенні сприятливих умов для самостійного подолання складних життєвих обставин. Значну роль у цьому процесі відіграють принципи соціальної справедливості, рівних можливостей та інтеграції. Вивчення поняття та особливостей вразливих категорій населення є важливим для розробки та впровадження ефективної соціальної політики, яка спрямована на забезпечення гідного рівня життя, захист прав і свобод, а також розвиток інклюзивного та справедливого суспільства.

Розкрито законодавчо-нормативне забезпечення соціальної роботи з вразливими категоріями населення в Україні, що є основою для ефективного функціонування системи соціального захисту та підтримки. Воно визначає правові засади, механізми і стандарти надання соціальних послуг, гарантує дотримання прав і свобод осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, а також регламентує діяльність суб'єктів соціальної роботи.

Нормативна база в Україні охоплює широкий спектр законів та підзаконних актів, зокрема Закон України «Про соціальні послуги», «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні», «Про охорону дитинства», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та інші. Ці документи визначають принципи адресності, доступності, добровільності, законності, соціальної справедливості та конфіденційності при наданні допомоги.

Важливим є те, що законодавчо-нормативне регулювання не лише фіксує права вразливих груп, а й створює умови для запобігання дискримінації, сприяє інтеграції таких осіб у суспільство, забезпечує належний рівень соціального обслуговування відповідно до державних стандартів.

Таким чином, законодавча та нормативна база є запорукою реалізації державної соціальної політики, спрямованої на підтримку вразливих категорій населення, а її вдосконалення залишається актуальним завданням у контексті сучасних соціально-економічних викликів та реформ у сфері соціального захисту.

РОЗДІЛ 2. ОРГАНІЗАЦІЯ ТА ЗМІСТ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВРАЗЛИВИМИ КАТЕГОРІЯМИ НАСЕЛЕННЯ В УМОВАХ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

2.1. Провідні методи соціальної роботи з вразливими категоріями населення в територіальних громадах

Соціальна робота в територіальних громадах відіграє ключову роль у забезпеченні підтримки вразливих категорій населення та створенні умов для їх інтеграції в суспільство. У сучасних умовах децентралізації та розвитку місцевого самоврядування саме громади стають важливими осередками реалізації соціальної політики, спрямованої на захист прав і забезпечення добробуту тих, хто опинився у складних життєвих обставинах.

Провідні методи соціальної роботи охоплюють різноманітні аспекти: від надання соціальних послуг і матеріальної підтримки до впровадження програм соціальної адаптації, профілактики соціального неблагополуччя та розвитку інклюзивного середовища. Форми роботи є багатогранними й різноманітними — це як індивідуальна допомога, так і групові заходи, робота за місцем проживання, у соціальних установах і через громадські ініціативи.

Реалізація методів соціальної роботи - це динамічний процес, структура та кількість етапів якого залежать від обраного соціальним працівником підходу. Виділяють чотири основні підходи до впровадження цих методів:

1. *Раціональний (лінійний) підхід* коли прихильники розглядають процес використання методів соціальної роботи як циклічний. Він включає послідовні етапи: початкову оцінку, планування діяльності, реалізацію плану та кінцеву оцінку. Клієнт проходить ці етапи разом із соціальним працівником для вирішення своєї проблеми. Можливими та необхідними діями для досягнення поставленої мети є повторення, повернення до певного етапу, переосмислення фактів, рішень та перегляд засобів з боку соціального працівника.

2. *Покроковий (аналітичний) підхід* фокусується на довгострокових цілях та поступових змінах, враховуючи поточну ситуацію. Він є альтернативним і передбачає взаємодію кількох елементів: соціальних працівників, фахівців інших галузей, органів місцевої влади та клієнтів.

3. *Практичний підхід* характеризується короткотерміновим плануванням діяльності соціального працівника. При цьому враховуються зміни в ситуації та поведінці клієнта, а також його власне бачення способу вирішення проблеми. Кінцевий результат такої взаємодії прогнозується з урахуванням наявних ресурсів у кожному конкретному випадку [25].

Вибір конкретного підходу та методу в соціальній роботі значною мірою визначає специфіку діяльності соціального працівника. В об'єднаних територіальних громадах вибір методу роботи з клієнтами залежить від багатьох факторів, зокрема:

- Сфери професійної діяльності, посади та обов'язків фахівця.
- Особливостей конкретного випадку та структури роботи.
- Виду соціальних послуг, що надаються.
- Категорії клієнтів та типу проблем, які потребують вирішення.

Для успішного розв'язання соціальних проблем фахівець із соціальної роботи в громаді повинен мати відповідні знання, сформовані вміння та навички із застосування методів соціальної роботи.

Оскільки члени громади відрізняються за статусом, роллю та ставленням, їхні проблеми також різноманітні. Це обумовлює варіативність набору методів, які соціальний працівник використовує у своїй професійній діяльності [4, с. 6].

Аналіз теорії та практики соціальної роботи в громаді дозволив виділити дві основні групи методів:

1. *Основні (перманентні) методи*: метод ведення випадку (casework) та його похідні (кейс-менеджмент (case management); метод екстреного втручання (emergency intervention); метод соціальної роботи з групою (social

group work); метод організації громад (community organizing); метод розвитку громад (community development).

2. *Вторинні (додаткові, допоміжні) методи*: метод соціального забезпечення в громаді / управління соціальним захистом / забезпеченням населення (social welfare administration); метод соціальної дії (social action); метод соціальних досліджень (social research) [4, с. 8].

Ведення випадку (*Casework*) - це ключовий метод соціальної роботи, що набув особливої популярності у XXI столітті. Соціальні працівники активно застосовують його в територіальних громадах, працюючи з особами, які перебувають у складних життєвих обставинах (СЖО) і потребують сторонньої допомоги.

Цей метод є індивідуальним і передбачає спільну діяльність соціального працівника та клієнта. Його мета - вирішення соціальних, психологічних та особистісних проблем клієнта безпосередньо за місцем його проживання.

Процес ведення випадку включає:

- Вивчення конкретних проблем клієнта.
- Аналіз причин його перебування в СЖО.
- Дослідження умов його функціонування.
- Надання індивідуальної соціальної та адресної допомоги [43].

На початковому етапі взаємодії соціального працівника з клієнтом відбувається знайомство та встановлення довірливих стосунків через налагодження комунікації. У цей період ключовими завданнями є діагностика проблеми та попереднє інформування клієнта про спектр доступних послуг.

Діагностика проводиться з урахуванням віку, психосоціальних та фізіологічних особливостей клієнта, використовуючи різноманітні методи та методики. Особлива увага приділяється роботі з оточенням клієнта: бесіди з членами сім'ї, колегами, друзями та сусідами дозволяють отримати ширшу інформацію, деталізувати проблему та виявити її першопричини.

Точне формулювання проблеми клієнта та створення наративної історії значно пришвидшують та спрощують подальшу роботу соціального

працівника. Це дозволяє прийняти обґрунтоване рішення щодо подальших дій: або налагодження співпраці з метою вирішення проблеми та укладення договору, або ж фіксація відмови клієнта від запропонованої допомоги [43].

Другий етап застосування методу «ведення випадку» (casework) - це оцінка. На цьому етапі головним завданням соціального працівника є: більш точне визначення та формулювання проблеми клієнта; встановлення причинно-наслідкових зв'язків; аналіз сильних і слабких сторін клієнта, його можливостей та мотивації; щоб ефективно оцінити проблему клієнта, соціальний працівник має глибоко зануритися в її суть та визначити першопричину [1, с. 43].

Третім етапом застосування методу «ведення випадку» (casework) є інтервенція. Цей етап передбачає спільну діяльність соціального працівника та клієнта, спрямовану на ефективне вирішення проблеми останнього. Первинним завданням соціального працівника на цьому етапі є визначення мети, яка має співвідноситися з: проблемою клієнта; його потребами; наявними ресурсами клієнта; ресурсами соціальної служби [1, с. 43].

Клієнт має право самостійно визначати хід подій, враховуючи свої можливості та наявні ресурси. Соціальний працівник приймає клієнта таким, яким він є, з його здатністю до змін. Опора на сильні сторони. У роботі з клієнтом необхідно спиратися на його сильні, а не слабкі сторони. Конфіденційність. Уся інформація, отримана в процесі роботи з клієнтом, є конфіденційною [4].

Метод соціальної роботи «ведення випадку» (casework) базується на спільному плануванні та погодженні дій між соціальним працівником і клієнтом. Важливою особливістю є те, що клієнт відіграє активну роль, максимально залучаючись до всіх запланованих заходів, процесу прийняття рішень та вирішення власної проблеми.

Співпраця між соціальним працівником та клієнтом може бути як короткостроковою, так і довгостроковою. Тривалість цієї взаємодії залежить від кількох факторів:

- Складність та кількість проблем клієнта.
- Його власне бажання працювати над їх вирішенням.
- Досвід соціального працівника та наявні у нього ресурси.

Як правило, особи з алкогольною, наркотичною, токсичною залежністю, психічними та соматичними захворюваннями, люди похилого віку та люди з особливими потребами є об'єктами довгострокової допомоги з боку соціального працівника [4].

Кейс-менеджер - це соціальний працівник, відповідальний за ведення конкретного випадку. Його ключове завдання полягає у розробці детального, поетапного плану роботи з клієнтом. Для цього кейс-менеджер повинен чудово орієнтуватися у спектрі доступних соціальних послуг, знати умови їх отримання та відповідально вести документацію.

Основна функція кейс-менеджера – забезпечити комплексність та безперервність надання соціальних послуг клієнту. У рамках кейс-менеджменту розрізняють два підходи до організації безперервного сервісу:

- «Прямий сервіс»: Це надання соціальних послуг, зосереджених на вирішенні конкретної, чітко визначеної проблеми клієнта.
- «Опосередкований сервіс»: Цей підхід спрямований на ширше задоволення потреб клієнта та надання соціальних послуг, що сприяють загальному покращенню умов його життя [12, с. 56].

Територіальна громада – це, по суті, велике об'єднання людей, що проживають на певній географічній території. У межах цієї великої групи існують численні менші – як первинні, так і вторинні – групи. Соціальний працівник може використовувати потенціал та ресурси цих малих груп для активізації та розвитку громади.

Кожен член громади належить до тих чи інших груп, де люди взаємодіють між собою для задоволення власних потреб, інтересів та досягнення спільних цілей. Групова взаємодія є потужною рушійною силою не лише для індивідуального зростання та особистісного розвитку, а й для розвитку групи в цілому, сприяючи виникненню ініціатив та реалізації змін.

Спостерігаючи за групою, соціальний працівник вивчає потреби, інтереси та прагнення її членів. На основі цієї інформації він приймає рішення щодо розробки механізмів спільної діяльності. Це необхідно для успішного розвитку та функціонування як кожного члена групи окремо, так і групи в цілому. Такий підхід ефективний за умов: спільних цінностей; уникнення конфліктів або їх спільного вирішення; поваги до інших членів групи, їхніх думок, прагнень та бажань; ідентифікації себе як частини конкретної групи [37, с. 6-7].

У межах територіальних громад можна виділити кілька типів груп, кожна з яких має свою специфіку та цілі:

1. *Соціальні групи* - створюються для подолання ізоляції, надання позитивного досвіду спілкування, розвитку інтересів і навичок, а також підвищення самооцінки. Прикладами є клуби чи центри за інтересами для дітей, молоді, літніх людей або осіб з певними проблемами.

2. *Освітні групи* призначені для обміну інформацією, здобуття нових знань, формування нових навичок та активного залучення учасників до вирішення реальних проблем.

3. *Соціальні терапевтичні групи* спрямовані на підтримку адаптивної поведінки або зміну неприйнятних, девіантних форм поведінки (наприклад, зловживання психоактивними речовинами). Сюди також належать групи для подолання певних проблем (групи соціальних навичок) або дискусійні групи для обговорення актуальних питань та обміну досвідом.

4. *Групи підтримки* створені для осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, наприклад, через втрату. У таких групах можна отримати кваліфіковану допомогу для переживання стресу та горя.

5. *Групи самопомоги, самокеровані та ініціативні групи* формуються для вирішення індивідуальних проблем членів, а також для захисту їхніх інтересів та прав.

6. *Групи організації громад* - для зміцнення територіальних громад. Учасники таких груп можуть обмінюватися спільними інтересами,

досліджувати та обговорювати потенційні перешкоди на шляху до реалізації стратегій суспільних змін, а також просувати ідеї, спрямовані на розвиток громади та покращення якості життя в ній [27, с. 78].

Групова соціальна робота має низку характерних рис: вона застосовує проблемно-орієнтовані та діяльнісні підходи, фокусується на роботі з конкретним випадком через встановлення партнерських (суб'єкт-суб'єктних) відносин з групою, активно використовує техніки групової роботи, а також понятійний апарат, методи та принципи, запозичені з психології та психотерапії.

Важливо розрізнити соціальну роботу з групою та звичайну командну роботу, хоча ці поняття часто плутають. Робота в групі у контексті соціальної роботи – це не лише ефективний розподіл обов'язків для досягнення спільної мети чи вирішення проблеми. Це також процес, що сприяє набуттю нових знань, формуванню вмінь та навичок, обміну досвідом. У цьому методі члени групи можуть розподіляти та виконувати завдання, створюючи при цьому сприятливе соціальне середовище, де кожен відчуває комфорт, може розраховувати на допомогу та підтримку, а також усвідомлює взаємозалежність від інших членів групи під час виконання завдань [47].

Соціальний працівник, застосовуючи групову соціальну роботу, працює з групою як з цілісним організмом. При цьому основну допомогу учасникам групи надає сама група або її окремі члени.

Обов'язки соціального працівника включають:

- Згуртування групи та створення позитивної емоційно-психологічної, дружньої атмосфери.
- Налагодження комунікації та взаємодії між членами групи під час обговорення та вирішення проблем.

Соціальний працівник завжди має пам'ятати про важливість та унікальність кожного члена групи, поважати їхні думки, прагнення та бажання. Його завдання – працювати над формуванням спільних цінностей, характерних для всіх учасників, а також сприяти створенню соціально-

справедливого суспільства, де кожна людина матиме можливість реалізувати свій потенціал та приносити користь собі та суспільству [47].

Груповий метод соціальної роботи має низку значних переваг. Ефективність у діагностиці полегшує вивчення ситуації, виявлення проблем та потреб усіх членів групи. Прискорене вирішення проблем коли група стає основним джерелом підтримки та взаємодопомоги, проблеми вирішуються швидше. Задоволення соціальних потреб сприяє задоволенню соціальних прагнень та бажань кожного учасника групи. Добровільність та обмеженість реалізується виключно в межах групи, членство в якій є добровільним. Дві єдині цілі одночасно сприяє досягненню як індивідуальних, так і групових цілей. Цілеспрямований вплив здійснює соціальний працівник цілеспрямований вплив на кожного члена групи для його особистісного розвитку та вирішення як його власних проблем, так і проблем групи в цілому.

У цьому процесі соціальний працівник виступає у ролі наставника, фасилітатора та вчителя. Він надає допомогу кожному учаснику групи у прагненні до змін, тим самим підвищуючи ефективність діяльності всієї групи [47].

У межах територіальної громади кожна група є мікросистемою. Вона складається з взаємопов'язаних елементів, взаємодія яких безпосередньо впливає на життєдіяльність її учасників.

Теорія систем допомагає зрозуміти як зовнішні, так і внутрішні чинники, що впливають на існування людини як члена групи, а також залежність індивіда від цих груп та їхній вплив на нього.

Соціальний працівник у своїй діяльності виявляє групи, до яких належить його клієнт; аналізує фактори з оточення клієнта, що впливають на його поведінку та життєдіяльність, а також ті, на які сам клієнт може впливати. Планує та здійснює вплив на клієнта, враховуючи його приналежність до різних мікросистем. Працює спільно з клієнтом для досягнення як індивідуальної, так і групової мети [11].

Отже, провідні методи соціальної роботи з вразливими категоріями населення на рівні громади спрямовані на забезпечення ефективної підтримки, соціального захисту та інтеграції цих груп у суспільство. Вони поєднують індивідуальний, груповий та громадський підходи, що дозволяє враховувати потреби конкретних осіб і особливості місцевої громади. Використання комплексних і превентивних методів сприяє підвищенню якості соціальних послуг, розвитку партнерства між громадою, державними установами та громадськими організаціями, а також створенню умов для самостійного подолання складних життєвих обставин.

2.2. Аналіз досвіду соціальної роботи з вразливими категоріями населення в Кам'янець-Подільській територіальній громаді

Соціальна робота в Україні протягом останніх років переживає значні трансформації, що зумовлені як реформою децентралізації, так і повномасштабним вторгненням російської федерації. Територіальні громади отримали нові повноваження та відповідальність у сфері надання соціальних послуг, що вимагає від них гнучкості та впровадження інноваційних підходів.

Кам'янець-Подільська територіальна громада, розташована у відносно безпечному регіоні на Хмельниччині, стала одним із ключових гуманітарних хабів, що спричинило різке зростання кількості вразливих категорій населення, зокрема внутрішньо переміщених осіб.

Станом на 2022-2025 роки Кам'янець-Подільська територіальна громада зазнала значних демографічних змін. До повномасштабного вторгнення населення громади становило приблизно 100 тис. осіб, з яких більшість проживала в місті. Після лютого 2022 року громада прийняла значну кількість внутрішньо-переміщених осіб. За офіційними даними Управління соціального захисту населення, станом на 2024 рік у Кам'янець-Подільському було зареєстровано понад 18 тисяч внутрішньо-переміщених осіб, що становить

майже 18% від довоєнної чисельності населення. Це створило безпрецедентне навантаження на соціальну інфраструктуру та сферу послуг.

У контексті соціальної роботи в Кам'янець-Подільській територіальній громаді до вразливих категорій можна віднести наступні:

- *Внутрішньо переміщені особи*, що є найбільшою групою, яка потребує житла, гуманітарної допомоги, працевлаштування, психологічної підтримки та інтеграції.
- *Особи з інвалідністю*, що як і місцеві так і внутрішньо-переміщені особи потребують доступу до реабілітації, безбар'єрного середовища та соціальних послуг.
- *Люди похилого віку*, зокрема самотні, які потребують догляду, соціального супроводу та медичної допомоги.
- *Багатодітні та малозабезпечені сім'ї*, які стикаються з економічними труднощами та потребують матеріальної і соціальної підтримки.
- *Учасники бойових дій та їхні родини* потребують фізичної та психологічної реабілітації, адаптації та реінтеграції.
- *Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування*, що потребують опіки, належних умов життя та розвитку.

Ключову роль у системі соціального захисту відіграє Управління соціального захисту населення Кам'янець-Подільської міської ради. Воно здійснює облік вразливих категорій, призначає державні соціальні виплати та координує надання пільг. Центральною ланкою в наданні безпосередніх соціальних послуг є Комунальна установа «Кам'янець-Подільський міський територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг)». Його діяльність включає: надання послуг догляду вдома; роботу відділення денного перебування; надання матеріальної допомоги (гуманітарна допомога, гарячі обіди) та соціальний супровід сімей.

Таблиця 2.1

Статистика звернень до комунальних соціальних служб (2023-2025)

Категорія клієнтів	Кількість осіб (орієнтовно)	Надані послуги
Люди похилого віку (догляд вдома)	1200 +	Догляд. Допомога по господарству, гарячі обіди
Особи з інвалідністю	700+	Соціальний супровід, реабілітація, допомога вдома
Малозабезпечені сім'ї	500+	Матеріальна допомога. консультації
Діти, що опинились у СЖО	250+	Соціальний супровід, консультації з виховання
Внутрішньо-переміщені особи	18000+	Реєстрація, консультації, гуманітарна допомога

Варто зазначити, що роль громадського сектору в Кам'янець-Подільській територіальній громаді значно зросла саме з початком повномасштабної війни. Громадські та благодійні організації стали основними провайдерами екстреної гуманітарної допомоги, житла та психосоціальної підтримки для внутрішньо-переміщених осіб.

Таблиця 2.2

Ключові громадські та благодійні організації в Кам'янець-Подільській територіальній громаді та їх діяльність

Організація/ініціатива	Напрями діяльності	Цільові групи
БФ «Карітас» Кам'янець-Подільський	Гуманітарна допомога, психологічна підтримка, житло для ВПО.	ВПО, багатодітні сім'ї, люди похилого віку, особи з інвалідністю
ГО «Об'єднані любов'ю»	Майстер-класи, реабілітація, соціальне підприємництво («Інклюзивна крамниця»).	Діти та молодь з інвалідністю, їхні сім'ї

<i>Волонтерський «Оберіг» штаб</i>	Збір та розподіл гуманітарної допомоги (одяг, їжа, медикаменти).	Внутрішньо-переміщені особи, малозабезпечені, військові
<i>Медичний батальйон «Госпітальєри»</i>	Надання медичної допомоги та евакуація поранених.	Військовослужбовці, постраждалі від бойових дій
<i>Центр психологічної підтримки (спільний)</i>	Індивідуальні та групові консультації, тренінги.	Внутрішньо-переміщені особи, ветерани, сім'ї військових

В умовах масового прибуття внутрішньо-переміщених осіб та ускладнення соціальних проблем, громада почала впроваджувати інноваційні практики, які раніше були менш поширеними. Однією з ключових інновацій стало активне використання *кейс-менеджменту*. Цей підхід, що передбачає комплексний супровід клієнта, дозволяє не просто надавати разові послуги, а розробляти індивідуальні плани вирішення проблем. У рамках кейс-менеджменту фахівці (соціальні працівники, психологи, юристи) координують свої зусилля, щоб допомогти людині пройти шлях від отримання базової допомоги до повної інтеграції. Зокрема, цей метод успішно застосовується для внутрішньо-переміщених осіб, які потребують одночасно житла, працевлаштування та психологічної підтримки. Завдяки міжнародній підтримці (напр., Програма розвитку ООН), фахівці громади проходять спеціалізовані тренінги з кейс-менеджменту.

Окремо зазначимо про соціальну роль волонтерського руху в Кам'янець-Подільській територіальній громаді. Масштабний волонтерський рух у громаді продемонстрував, як громадські ініціативи, що виникають «знизу», можуть оперативно реагувати на кризові виклики. Волонтери компенсували недостатність державних ресурсів у перші місяці вторгнення, організовуючи евакуацію, пошук житла та збір гуманітарної допомоги.

Також важливим інноваційним напрямом стало соціальне підприємництво. Наприклад, ГО «Об'єднані любов'ю» створила «Інклюзивну крамницю», де продаються вироби, зроблені людьми з інвалідністю. Це не

тільки дає їм дохід, але й сприяє самореалізації та відчуттю власної цінності, що є ключовим елементом соціальної інтеграції.

До ключових проблем які стосуються соціальної роботи з вразливими категоріями населення в Кам'янець-Подільській територіальній громаді можна віднести недостатню координацію пов'язану з тим, що попри значну кількість суб'єктів, відсутність єдиної цифрової платформи для обміну інформацією між комунальними службами та громадськими організаціями призводить до дублювання допомоги та неефективного використання ресурсів. Фінансова нестабільність закладається в тому, що багато громадських організацій залежать від грантів та пожертвувань, що робить їхню діяльність нестабільною у довгостроковій перспективі.

Спостерігається також недостатня кваліфікація кадрів. Так, для впровадження інноваційних практик потрібні кваліфіковані фахівці, а існуючі програми підготовки не завжди відповідають кризовим реаліям. Бюрократичні бар'єри, пов'язані з складними адміністративними процедурами для отримання статусу внутрішньо-переміщених осіб, соціальних виплат та житла можуть створювати додатковий стрес для клієнтів.

Для подолання цих викликів соціальної роботи в Кам'янець-Подільській територіальній громаді пропонуємо такі механізми:

1. *Впровадити механізм соціального замовлення.* Міська рада може замовляти соціальні послуги у громадських організацій, що мають досвід та експертизу, забезпечуючи їх стабільним фінансуванням.

2. *Створити Координаційну раду з питань соціальної роботи.* Це буде постійно діюча платформа для взаємодії між владою, комунальними службами, громадськими організаціями та бізнесом.

3. *Запровадити навчальні програми з кейс-менеджменту.* Пропонуємо розробити та проводити регулярні тренінги для соціальних працівників, залучаючи експертів з міжнародних організацій.

4. *Створити публічний реєстр надавачів послуг.* Необхідно розробити онлайн-платформу, де будуть представлені всі суб'єкти соціальної роботи, їхні

послуги та цільові групи, що покращить інформованість населення та координацію.

Таблиця 2.3

Рекомендовані заходи для оптимізації соціальної роботи

Захід	Ціль	Очікуваний результат
Соціальне замовлення	Забезпечення стабільного фінансування ГО.	Підвищення якості та доступності послуг.
Координаційна рада	Координація зусиль усіх суб'єктів.	Уникнення дублювання, ефективне використання ресурсів.
Навчання з кейс-менеджменту	Підвищення кваліфікації фахівців.	Комплексний та індивідуалізований підхід до клієнтів.
Реєстр надавачів послуг	Покращення інформованості.	Швидший доступ клієнтів до необхідної допомоги.

Отже, соціальна робота в Кам'янець-Подільській територіальній громаді є яскравим прикладом адаптації системи соціального захисту до викликів воєнного часу. Взаємодія між комунальними установами та активним громадським сектором дозволяє ефективно реагувати на потреби внутрішньо-переміщених осіб та інших вразливих категорій. Впровадження інноваційних практик, таких як кейс-менеджмент та соціальне підприємництво, є ключем до побудови сталої та ефективної системи підтримки.

Подальша оптимізація потребує системного підходу, що включає посилення координації, фінансову стабільність для громадського сектору та інвестиції в навчання кадрів. Застосування рекомендованих заходів дозволить Кам'янець-Подільській територіальній громаді не лише подолати поточні виклики, а й створити міцну основу для соціального добробуту та розвитку у післявоєнний період.

Висновки до другого розділу

З'ясовано, що соціальна робота з вразливими категоріями населення в територіальних громадах передбачає застосування різноманітних методів, спрямованих на надання допомоги, підтримки та інтеграції таких осіб у суспільство. Провідними серед них є індивідуальна соціальна робота, групова робота, кейс-менеджмент, соціальний супровід, консультування, а також громадська адвокація та посередництво. Індивідуальний підхід дозволяє враховувати унікальні потреби кожної людини та будувати довірливі стосунки між спеціалістом і клієнтом. Групові методи, у свою чергу, сприяють формуванню навичок самодопомоги, взаємопідтримки та соціалізації. Кейс-менеджмент як комплексна форма роботи забезпечує ефективну координацію зусиль різних служб, що особливо важливо для вирішення складних життєвих ситуацій. Інноваційні методи, включаючи цифрові сервіси, онлайн-консультування, мобільні соціальні бригади та мультидисциплінарні підходи, також набувають актуальності в умовах децентралізації та обмежених ресурсів. Ефективне застосування методів соціальної роботи сприяє підвищенню якості соціальних послуг, посиленню довіри до соціальної системи та створенню умов для сталого розвитку громад.

Проведений аналіз досвіду соціальної роботи в Кам'янець-Подільській територіальній громаді засвідчив активне впровадження цілісної та багаторівневої системи підтримки вразливих категорій населення. Громада демонструє комплексний підхід, що поєднує індивідуальну допомогу, профілактичні заходи, просвітницьку діяльність та розвиток партнерських ініціатив. Особливу увагу приділено роботі з молоддю з інвалідністю, внутрішньо переміщеними особами, багатодітними сім'ями, людьми, які пережили насильство, та іншими соціально вразливими групами. Створення громадських платформ, інклюзивних центрів, культурно-освітніх проектів, а також активна участь волонтерів та громадських організацій підтверджують

високий рівень залученості місцевої спільноти до вирішення соціальних проблем.

Варто відзначити ефективну діяльність органів місцевого самоврядування у сфері соціального супроводу, консультування, надання матеріальної допомоги та розбудови партнерств з неурядовими організаціями. Цей досвід може бути прикладом для інших громад, адже він свідчить про важливість поєднання локального підходу з інноваційними формами соціальної підтримки.

Отже, Кам'янець-Подільська громада демонструє позитивну практику соціальної роботи, яка базується на доступності, адресності, міжсекторальній співпраці та інклюзивності, що створює підґрунтя для подальшого вдосконалення соціального захисту на місцевому рівні.

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ ІННОВАЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВРАЗЛИВИМИ КАТЕГОРІЯМИ НАСЕЛЕННЯ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

3.1. Залучення громадськості у соціальній роботі з вразливими категоріями населення

У сучасному суспільстві вирішення соціальних проблем та підтримка вразливих категорій населення є не лише завданням державних органів, а й спільною відповідальністю всього суспільства. Значну роль у цьому процесі відіграє активне залучення громадськості, що дає можливість об'єднати зусилля різних суб'єктів для підвищення ефективності соціальної роботи. Громадські організації, волонтерські об'єднання, благодійні фонди, ініціативні групи мешканців громади стають важливими партнерами у наданні допомоги тим, хто її потребує. Залучення громадськості сприяє розвитку соціального партнерства, підвищенню рівня соціальної відповідальності та формуванню інклюзивного середовища.

Під час війни вразливі групи населення стикаються з найбільшими труднощами. Вони менш захищені соціально й економічно порівняно з іншими, тому зовнішні чинники впливають на них значно сильніше. Це підвищує ймовірність негативних наслідків у кризових ситуаціях.

Соціальна вразливість характеризує особу, групу чи спільноту як схильних до соціального ризику під впливом певних факторів. До цих груп належать внутрішньо переміщені особи, літні люди, пенсіонери, сім'ї з дітьми, безробітні, діти-сироти, особи з інвалідністю тощо. Згідно із Законом України «Про соціальні послуги», *«вразливі групи населення»* – це особи/сім'ї, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх або внутрішніх чинників» [5].

Варто відзначити про роботу грантових програм, донори яких підтримують вразливих верств населення, зокрема людей з інвалідністю, керуючись кількома основними цілями:

1. Підвищення соціальної відповідальності, коли багато організацій та благодійних фондів обирають проекти, що покращують якість життя людей з інвалідністю. Це є проявом їхньої соціальної відповідальності перед суспільством.

2. Забезпечення інклюзивного розвитку донори прагнуть сприяти створенню більш інклюзивного суспільства, де кожна людина, незалежно від її можливостей, має рівні шанси на розвиток і самореалізацію.

3. Покращення здоров'я та благополуччя. Донори можуть підтримувати проекти, спрямовані на збереження або відновлення фізичного та психічного здоров'я людей з інвалідністю, щоб вони могли жити повноціннішим життям.

4. Підтримка освіти та розвитку, коли донори надають перевагу проектам, які забезпечують доступ до освіти та розвиток навичок серед людей з інвалідністю, допомагаючи їм знайти роботу та інтегруватися в суспільство.

5. Подолання соціальних нерівностей. Деякі донори зацікавлені в підтримці проектів, що спрямовані на зменшення соціальних нерівностей та стереотипів, які існують у суспільстві щодо людей з інвалідністю.

Цей перелік не є вичерпним, але всі цілі об'єднує спільна спрямованість – поліпшення якості життя цих груп у територіальних громадах та створення більш інклюзивного й справедливого суспільства [5].

У 2022 році Благодійний фонд «Карітас Україна УГКЦ» провів опитування 140 фахівців, які працюють у сфері захисту. Це опитування було частиною підготовки до проекту «Підтримка захисту людей з обмеженими можливостями на новодоступних територіях». Метою було виявити основні проблеми, що впливають на вразливі групи населення, зокрема людей з інвалідністю, особливо у постраждалих від війни районах Харкова, Запоріжжя, Одеси, Херсона та Миколаєва [14, с. 35].

Охарактеризуємо поняття та зміст громадських ініціатив. Так, *громадські ініціативи* – це різноманітні способи, якими жителі територіальних громад беруть участь у вирішенні місцевих проблем та задоволенні спільних інтересів. Вони можуть охоплювати широкий спектр питань: від покращення благоустрою та розвитку інфраструктури до організації дозвілля та надання соціальних послуг. Важливо, що такі ініціативи зазвичай виникають «знизу», відображаючи реальні потреби та прагнення самих мешканців, а не нав'язуються «зверху» державними органами. Загалом, громадські ініціативи є ключовими для розвитку місцевого самоврядування, адже вони активно залучають громадян до процесу прийняття рішень [27].

Успішні громадські ініціативи в ОТГ роблять більше, ніж просто вирішують місцеві проблеми. Вони також активізують соціальну самоорганізацію вразливих верств населення, зміцнюють її згуртованість та взаємодопомогу. Проте, попри зростання кількості таких ініціатив, їхня ефективність часто обмежується певними перешкодами: низька правова обізнаність громадян так як багатьом мешканцям бракує знань про свої права та способи впливу на місцеве самоврядування, що зменшує їхню участь у громадському житті. Брак довіри до влади коли історична недовіра до органів влади знижує бажання громадян активно долучатися до громадських ініціатив. Недостатнє фінансування коли органи місцевого самоврядування часто не мають достатніх коштів для підтримки громадських ініціатив, що обмежує їхню реалізацію [27].

Крім того, воєнний стан в Україні створює додаткові виклики для ефективної співпраці між органами місцевого самоврядування та громадськістю. Серед них це безпекові загрози, коли є обмеження пересування та комендантська година ускладнюють проведення заходів. Проблеми зі зв'язком. Відсутність стабільного електропостачання та зв'язку перешкоджає комунікації та координації дій. Міграція населення при зміни у складі населення ускладнюють побудову довіри та взаємодію. Фінансові труднощі.

Як громади, так і органи місцевого самоврядування стикаються з обмеженими фінансовими ресурсами [27].

Громадські організації є ключовими гравцями в суспільстві, виконуючи безліч важливих функцій. Вони активно захищають права людини та громадянські свободи, відстежуючи порушення й виступаючи на їхній захист. Крім того, ці організації надають соціальну допомогу та підтримку вразливим верствам населення, допомагаючи зменшити соціальну нерівність.

Вони також сприяють розвитку освіти та культури, оберігаючи культурну спадщину та відкриваючи можливості для творчого розвитку й самореалізації людей. Громадські організації також підвищують екологічну свідомість та борються з проблемами навколишнього середовища. Важливою їхньою роллю є підтримка соціального підприємництва та впровадження інноваційних господарських рішень. Загалом, вони активно працюють над покращенням якості життя та добробуту громадян [29, с. 8].

Крім того, громадські організації відіграють значну роль й у політичному житті, виступаючи голосом громадян у політичних процесах і сприяючи розвитку демократії. Отже, їхня діяльність є невід'ємною частиною створення стійкого та справедливого суспільства, де права та інтереси кожного громадянина надійно забезпечені й захищені [29, с. 8].

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року, *громадські об'єднання* – це добровільні об'єднання фізичних та/або юридичних осіб приватного права. Їхня мета полягає у здійсненні та захисті прав і свобод, а також у задоволенні суспільних, економічних, соціальних та інших інтересів. Як ми вже згадували, у будь-якому суспільстві окремі особи чи соціальні групи можуть опинитися в складних життєвих обставинах (СЖО). Це може статися через низку внутрішніх (ендогенних) та зовнішніх (екзогенних) факторів, таких як інвалідність, похилий вік, незадовільний стан здоров'я, безробіття, соціальне становище, певні життєві звички чи спосіб життя. У таких ситуаціях люди не можуть самостійно подолати труднощі чи піклуватися про себе.

Саме тоді виникає соціальна потреба у вирішенні їхніх життєвих проблем шляхом надання соціальних послуг цим особам та категоріям населення. Громадські об'єднання відіграють тут ключову роль, надаючи підтримку тим, хто її потребує [4].

Громадські організації та інші недержавні об'єднання, які працюють над реалізацією прав вразливих категорій населення, зосереджують свою діяльність, зокрема, на подоланні браку інформації щодо цієї групи населення та їхніх потреб. У своїй роботі вони керуються, серед іншого, положеннями Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю 2006 року.

Зокрема, стаття 8 цієї міжнародної Конвенції зобов'язує держави-учасниці вживати заходів для підвищення обізнаності всього суспільства щодо питань інвалідності та зміцнення поваги до прав і гідності людей з інвалідністю. На наш погляд, популяризацію та просвітницьку роботу серед населення найефективніше проводять громадські організації та представники громадянського суспільства на місцевому рівні. Це дозволяє досягти більшої продуктивності [48].

Прикладом успішної співпраці є зростаюча участь представників бізнесу у створенні безбар'єрного середовища. Це проявляється у наданні робочих місць особам з інвалідністю та організації та проведенні публічних заходів за участі таких осіб нарівні з іншими [48].

Аналіз цілей, які ставлять перед собою громадські організації у сфері захисту та реалізації прав людей з інвалідністю, показує, що їхня діяльність переважно зосереджена на сприянні реалізації прав, свобод та інтересів цих осіб. Це досягається шляхом консультивання та представництва їхніх інтересів (адвокасі).

Крім того, громадські організації активно займаються наданням соціальних послуг та допомогою й підтримкою як самих людей з інвалідністю, так і їхніх сімей. Такий напрямок діяльності, як соціальна допомога, інтегрує громадські організації у процес формування ринку соціальних послуг в

Україні. Це прямо передбачено та регулюється нормами Закону України «Про соціальні послуги» [51, с. 156].

В умовах повномасштабного порушення Росією норм міжнародного гуманітарного права, державні органи соціального захисту населення зіткнулися зі значними труднощами у наданні певних видів соціальної допомоги вразливій категорії населення та людям з інвалідністю, а також у запобіганні їхній безпритульності. Особливо гостро це відчувають особи з ментальними або комплексними розладами та їхні родини. Ці виклики, безперечно, торкнулися як державних, так і недержавних інституцій.

Проте, спираючись на відгуки самих отримувачів соціальних послуг, можна констатувати, що в найбільш складні періоди в деяких «гарячих» регіонах країни «естафетну палицю» перейняли саме недержавні об'єднання громадян. Вони взяли на себе ініціативу та розширили обсяг послуг для людей з інвалідністю. Ми вважаємо, що це забезпечило певну умовну безперервність надання підтримки та допомоги людям з обмеженими можливостями та їхнім родинам [7].

Значна частина організацій, приблизно третина, активно співпрацює з Радами внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Більше того, самі ВПО очолюють або входять до керівництва понад 200 громадських організацій. Ці організації відображають різноманіття українського суспільства, адже серед їхніх лідерів багато жінок, представників ромської громади та інших меншин, та спільноти, людей з інвалідністю, осіб похилого віку та молоді. Таке розмаїття допомагає забезпечити, що всі голоси будуть почуті, і жодна група не залишиться поза увагою [7].

Агентство ООН у справах біженців (УВКБ ООН) активно підтримує ці громадські організації. Вони надають тренінги з розбудови інституційної спроможності, матеріальну допомогу та фінансові гранти, що дозволяє громадам стати більш стійкими. Така підтримка значно сприяє соціальній згуртованості та покращує доступ до необхідних послуг. З початку повномасштабного вторгнення у 2022 році мережа громадських організацій та

ініціатив, які підтримує УВКБ ООН, значно розширилася і наразі налічує 551 організацію по всій країні [51].

Громадська організація «Об'єднані любов'ю» значно розширила свою діяльність після початку повномасштабного вторгнення. Тепер вони пропонують різноманітні майстер-класи з творчих ремесел, зокрема малювання, прядіння, ткацтво, в'язання, гончарство, роботу з деревом, свічкаство, миловаріння та вишивку. Крім того, організація забезпечує своїх учасників фізичною реабілітацією. Усі заходи ГО «Об'єднані любов'ю» є відкритими для кожного.

Нещодавно організація також почала розвивати соціальне підприємництво. Це дає можливість учасникам отримувати дохід і ставати більш незалежними, продаючи власноруч виготовлені товари в Інклюзивній крамниці ГО «Об'єднані любов'ю».

Наразі організація надає підтримку понад 300 сім'ям з дітьми та молоддю з інвалідністю. Ці сім'ї представляють не лише Івано-Франківську область, а й інші регіони України, зокрема включають внутрішньо переміщених осіб з Одеської, Чернігівської, Херсонської та Київської областей [51].

Волонтерська діяльність стає надзвичайно важливою під час кризових періодів у суспільстві. Вона допомагає зменшити соціальну напругу, надаючи підтримку найбільш вразливим верствам населення. Волонтери здатні оперативно реагувати на виклики та ефективно надавати соціальну допомогу, що відповідає конкретним потребам людей, тим самим тимчасово компенсуючи недоліки державної соціальної політики. Волонтерський рух також сприяє поширенню гуманістичних та альтруїстичних ідей у суспільстві.

Сам термін «волонтер» походить від латинського слова *voluntarius* (або французького *volontaire*, англійського *volunteer*) і дослівно перекладається як «доброволець» або «той, хто бажає» [48].

На початку 2014 року події в Україні виявили серйозні проблеми: державні органи були розбалансовані у взаємодії, а державні установи виявилися неспроможними вчасно реагувати на військове втручання. Крім

того, держава не виконувала своїх зобов'язань щодо забезпечення соціальної безпеки населення. До цього додавався значний дефіцит ефективних управлінських рішень та неефективність системи забезпечення Збройних Сил України.

Саме ці чинники стали основними причинами стрімкого поширення волонтерського руху в країні. Небайдужі громадяни взяли на себе відповідальність, щоб компенсувати недоліки державної системи в умовах кризи [2, с. 78].

Законодавча база волонтерської діяльності в Україні включає Конституцію України, закони, міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою, та інші нормативно-правові акти. Однак, варто зазначити, що розвиток громадянського суспільства, і зокрема волонтерського руху, випереджає формування відповідної нормативно-правової бази.

Так, волонтерська діяльність в Україні вже існувала задовго до появи першого регулюючого акту. Ним стало розпорядження Кабінету Міністрів України «Про утворення Координаційної ради з питань розвитку та підтримки волонтерського руху», видане лише у квітні 2003 року. Проте вже у серпні 2005 року це розпорядження втратило чинність на підставі постанови Кабінету Міністрів України № 753. Ліквідація Координаційної ради, на нашу думку, негативно позначилася на вітчизняному волонтерстві [2, с. 80].

У лютому-квітні 2022 року, на початку повномасштабного вторгнення, сотні тисяч українців, навіть ті, хто раніше не займався волонтерством, добровільно долучилися до допомоги Збройним Силам України та співгромадянам в організації опору російській агресії.

На початковому етапі війни основна волонтерська діяльність полягала в організації різноманітної допомоги постраждалим, а також в евакуації та розміщенні мільйонів вимушених переселенців. Люди діяли емоційно, ситуативно, часто без офіційних документів, довідок чи дозволів. Ця стихійна соціальна мобілізація стала вирішальною у перші місяці повномасштабного вторгнення.

Сьогодні добровольчі організації значною мірою компенсують неповні інституційні можливості держави у таких сферах: ватеріально-технічне забезпечення бійців на фронті; надання медичної допомоги пораненим та постраждалим; матеріальна та психологічна підтримка вимушених переселенців у тилу [31].

Отже, залучення громадськості є важливою складовою ефективної соціальної роботи з вразливими категоріями населення. Активна участь громадських організацій, волонтерів, благодійних фондів та ініціативних груп сприяє підвищенню якості соціальних послуг, розвитку соціального партнерства та формуванню інклюзивного суспільства. Співпраця громади з державними структурами дозволяє об'єднувати ресурси та зусилля для більш повного задоволення потреб тих, хто опинився у складних життєвих обставинах.

3.2. Перспективи інноваційної практики соціальної роботи з вразливими категоріями населення в територіальних громадах

Соціальна робота в територіальних громадах України сьогодні потребує постійного вдосконалення та впровадження нових підходів для ефективного вирішення проблем вразливих категорій населення. Інновації стають важливим чинником підвищення якості соціальних послуг, оскільки вони дозволяють адаптувати традиційні форми й методи роботи до сучасних умов, потреб громадян і викликів суспільства.

Перспективи впровадження інновацій у соціальній роботі пов'язані з розвитком цифрових технологій, запровадженням інтегрованих послуг, розширенням партнерських мереж і активним залученням громадськості.

Загалом, *інноваційні практики* в соціальній роботі – це нові підходи, що виникли для ефективного задоволення актуальних потреб клієнтів соціальних служб. Їхня мета – досягти максимально ефективних результатів як у

вирішенні проблем окремих осіб, що потребують підтримки, так і соціальних проблем суспільства загалом [8].

Такі практики повинні охоплювати всі вразливі групи населення в територіальних громадах, зокрема:

- осіб з інвалідністю;
- громадян похилого віку, які потребують підтримки;
- внутрішньо переміщених осіб;
- дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування;
- осіб, що опинились у складних життєвих обставинах;
- учасників АТО (ООС);
- безробітних;
- осіб без постійного місця проживання [45, с. 64-65].

Особливість інноваційних практик полягає в тому, що вони не обмежуються конкретними організаційними формами чи методами роботи. Це означає, що вони можуть існувати як у вигляді програм чи проєктів, що реалізуються протягом чітко визначеного періоду, так і у вигляді послуг, що надаються соціальними службами на постійній основі.

Важливо зазначити, що поняття інноваційних практик в соціальній роботі з вразливими групами є певною мірою відносним і залежить від національних особливостей соціальної роботи та надання соціальних послуг. Тобто така практика, яка вже є звичною для однієї країни, в іншій, адаптована до місцевих умов, може вважатися інноваційною [2].

Формування інноваційної практики може відбуватись у кілька етапів: від оцінки потреби у певній інновації до її реалізації у практичній діяльності соціальних служб, для оцінювання незадоволених потреб вразливих груп [45, с. 77]. Після цього важливо реалістично оцінити, чи можна задовольнити виявлені потреби за допомогою наявних традиційних практик, а також чи достатньо для цього ресурсів у соціальних служб (або громадських, благодійних чи волонтерських організацій), які потенційно можуть впровадити інновацію.

При створенні інноваційних практик у соціальній роботі з вразливими групами слід керуватися трьома основними принципами:

1. Конкретні рішення, коли практика має пропонувати чіткі способи розв'язання проблем;
2. Дотримання інтересів має забезпечувати захист інтересів вразливих груп;
3. Фінансова доцільність мусить бути економічно обґрунтованою [49].

Перед впровадженням такого підходу необхідно вирішити низку організаційних питань. Це включає визначення потрібних фахівців, відповідальних органів чи організацій, необхідності додаткового навчання персоналу, а також обсягу фінансових ресурсів.

Після розв'язання цих питань починається етап пошуку ресурсів для практичної реалізації. Джерелами фінансування можуть бути:

- Державні кошти.
- Спонсорська допомога.
- Благодійні внески.
- Кошти від платних соціальних послуг.
- Матеріальні ресурси (приміщення, обладнання, технічні можливості).

На цьому етапі доцільним є використання державно-приватного партнерства – форми угоди, де ресурси приватного сектора (гроші, обладнання, технології, досвід) використовуються, а ключові ризики (проект, будівництво, експлуатація) перекладаються на приватного підрядника [15]. Також може бути застосована порівняно нова бюджетна технологія – *«державне завдання»*, яка дозволяє планувати бюджетні асигнування на надання послуг державними установами соціальної інфраструктури [52, с. 12].

На завершальному етапі всі ці кроки призводять до формування функціональної інноваційної практики.

Ситуація з впровадженням інноваційних практик у соціальній роботі виглядає інакше, якщо виявлено, що соціальні служби мають достатньо

матеріальних ресурсів, а традиційні методи ефективно задовольняють незадоволені потреби вразливих груп. У такому разі варто проаналізувати, чи дійсно потрібне вдосконалення традиційної практики. Якщо існуюча практика працює добре – охоплює всіх, хто потребує допомоги та має на неї право, забезпечує високий рівень задоволеності серед вразливих груп і ефективно вирішує їхні проблеми – то, ймовірно, суттєвих удосконалень вона не потребує [9].

Водночас, впровадження інноваційних практик супроводжується певними труднощами. Серед основних викликів – складність пошуку ресурсів для реалізації розроблених підходів. Також виникає проблема з узагальненням цих практик для подальшої розробки інновацій. Узагальнення ускладнюється значною кількістю інноваційних практик у різних країнах та їхньою організаційною розрізненістю, особливо тих, що функціонують на низовому рівні. До того ж, інноваційні практики роботи з вразливими групами охоплюють багато різномірних питань, що ускладнює їхню систематизацію [16].

У соціальній роботі *кейс-менеджмент* – це системний метод, що включає оцінку потреб та ситуації клієнта, постановку цілей і планування заходів для їх досягнення, а також моніторинг та оцінку результатів роботи [7]. Основна мета кейс-менеджменту полягає в підвищенні якості та забезпеченні економічної обґрунтованості необхідних послуг, а також у наданні отримувачу індивідуальної підтримки, щоб він міг продовжувати жити у своїй громаді [33].

Професійна діяльність кейс-менеджера охоплює широкий спектр напрямів роботи з вразливими групами населення. Це включає підтримку у питаннях старіння населення, поведінкового здоров'я (психічне здоров'я, зловживання речовинами), захисту дитинства, інвалідності, освіти (інклюзивне та навчання впродовж життя), працевлаштування, медичного догляду (амбулаторний, спеціалізована допомога, реабілітація, страхування), міграції

та пошуку притулку, а також надання послуг ветеранам та військовослужбовцям [18, с. 45].

Кейс-менеджери працюють як у державному, так і в громадському секторах, надаючи послуги у містах та сільській місцевості. Вони працюють у закладах та організаціях за місцем проживання клієнтів, підтримуючи зв'язок особисто, телефоном або через електронні засоби. Фінансування їхньої роботи забезпечується за рахунок організацій-працедавців, державних коштів, страхових програм, грантів, фінансування від третіх осіб або коштів самих клієнтів [19, с. 7].

Метод *кейс-менеджменту* дозволяє соціальним працівникам та іншим фахівцям з різних організацій координувати свої зусилля в роботі з конкретним випадком. Це означає, що клієнт може отримувати послуги від однієї або кількох організацій, що впроваджують різні програми [10, с. 85].

Незважаючи на різноманіття програм, назв і цілей, кейс-менеджмент має низку характерних рис:

1. Особистісно орієнтовані послуги, що передбачають фокус на індивідуальних потребах клієнта.
2. Пріоритет відносин соціального працівника з клієнтом при встановленні довірливих та ефективних взаємин.
3. Підхід «людина в оточенні», коли відбувається розгляд клієнта в контексті його соціального середовища.
4. Орієнтація на сильні сторони при використанні внутрішніх ресурсів та потенціалу клієнта.
5. Спільна робота в команді відбувається з координацією зусиль різних фахівців.
6. Втручання на різних рівнях. Це робота на мікро- (індивідуальному), мезо- (груповому/сімейному) та макро- (громадському/системному) рівнях [49].

Виділяють чотири основні моделі кейс-менеджменту [44, с. 80-83]:

- *Модель інтенсивного втручання (Assertive Community Treatment Model and Intensive Case Management)*
- *Клінічна модель (Clinical Case Management)*
- *Модель сильних сторін (Strengths-Based Case Management)*
- *Універсальна брокерська модель (Brokerage / Generalist Model)*

Особливо варто відзначити *модель інтенсивного втручання*, яка передбачає комплексний підхід до роботи з клієнтом та участь міждисциплінарної команди, що несе відповідальність за результати. У рамках цієї моделі відбувається безпосереднє надання послуг, а не лише їх координація. Клієнт при цьому бере на себе менше відповідальності за результат, покладаючись на роботу мультидисциплінарної команди, яка сприяє не тільки досягненню оптимального функціонування, а й розвитку клієнта [17, с. 70].

У кейс-менеджменті існують різні підходи, кожен з яких має свою специфіку:

На відміну від моделі інтенсивного втручання, універсальна брокерська модель кейс-менеджменту зосереджена на координації послуг та сервісів для клієнта. Її суть полягає у задоволенні потреб клієнта та пошуку додаткових ресурсів для його життєдіяльності. Ця модель продемонструвала значний, але короткотривалий ефект у роботі з наркозалежними жінками та бездомними [34, с. 85].

Модель кейс-менеджменту, зосереджена на сильних сторонах, ґрунтується на переконанні, що кожна людина має достатній внутрішній ресурс для подолання складних життєвих обставин. Вона може бути ефективною для клієнтів з ВІЛ-позитивним статусом, особливо успішна у роботі з ВІЛ-позитивними жінками [19]. Цю модель часто застосовують у роботі з сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах, а також з родинами, що мають проблеми з вихованням дітей і потребують підвищення батьківського потенціалу [6, с. 77-78].

Клінічна модель кейс-менеджменту зосереджена на стосунках між клієнтом і кейс-менеджером, оскільки соціальний працівник у цій моделі виконує роль терапевта. Найчастіше її застосовують у роботі з людьми, які мають розлади психіки (зокрема бездомними), клієнтами з проблемами опорно-рухового апарату та особами похилого віку з метою зменшення кількості госпіталізацій [5, с. 79].

Етапи роботи кейс-менеджера з клієнтом залишаються незмінними для всіх моделей: це встановлення контакту, оцінка ситуації клієнта, планування та реалізація плану, моніторинг, оцінка результатів, а також завершення роботи [10, с. 17]. Хоча практики кейс-менеджменту сильно індивідуалізовані (навіть організації, що працюють з однаковими вразливими групами, можуть реалізовувати його по-різному), деякі країни, такі як США та Австралія, мають національні стандарти або вимоги, встановлені їхніми національними асоціаціями соціальних працівників (Національна асоціація соціальних працівників у США та Австралійська асоціація соціальних працівників) [10, 16].

На сьогоднішній день українські територіальні центри надання соціальних послуг вже оцінюють потреби клієнтів та складають індивідуальні плани. Проте ця практика поки що не є повноцінним кейс-менеджментом. Це пов'язано з кількома причинами:

- *Обмежений перелік послуг*, коли діяльність центрів часто обмежується чітко встановленим переліком соціальних послуг, тоді як кейс-менеджмент є мультидисциплінарним підходом, що враховує потреби клієнта, які можуть виходити за межі послуг однієї організації.

- *Орієнтація на групові потреби* існує більша орієнтація на групові, а не на індивідуальні потреби.

- *Складність підготовки кадрів*. Для повноцінного впровадження кейс-менеджменту необхідна професійна підготовка працівників, що наразі є досить складним завданням [51, с. 4].

Незважаючи на ці виклики, можна констатувати, що початок використання кейс-менеджменту як інноваційної практики роботи з вразливими групами в українських державних організаціях вже відбувся. Це сталося завдяки міжнародній підтримці, зокрема:

Ініціативі «Впровадження підходу «Кейс-менеджмент» у роботі з вимушено переміщеними особами», яку реалізує Програма розвитку ООН у межах проєкту «Швидке реагування на соціальні та економічні проблеми внутрішньо переміщених осіб в Україні».

- Проєкту «Підходи до соціальної реформи: від інновації до традиції», що здійснює ЮНІСЕФ з 2016 року.

- Проєкту «Підтримка реформи соціального сектору в Україні», яку також реалізує Програма розвитку ООН з 2011 року за підтримки Міністерства соціальної політики України.

Крім того, з 2017 року Державна служба зайнятості України активно реалізовує практику кейс-менеджменту з метою запобігання довготривалому безробіттю [46].

Інтегровані соціальні служби - це спеціалізовані комплекси, що формуються відповідно до потреб громади. Вони реалізують певні напрями соціальної роботи, спрямовані на надання адресної допомоги людям (часто сім'ям та дітям) у подоланні складних життєвих обставин. В основі їхньої діяльності лежить інтегрований підхід [17, с. 70]. Це означає, що не тільки індивід адаптується до громади, але й громада робить необхідні кроки та докладає зусиль, щоб пристосуватися до його потреб.

Важливо, що всі установи, які входять до складу інтегрованої соціальної служби, зберігають свою автономність. Ідея інтегрованого підходу не передбачає злиття служб, а навпаки, базується на пошуку оптимальних шляхів для партнерства. Метою цього партнерства є покращення становища вразливих груп у громаді та країні. Крім того, інтеграція потенційно посилює роль громади в наданні допомоги вразливим категоріям [11].

Діяльність інтегрованих соціальних служб реалізується через роботу їхніх спеціалізованих структурних підрозділів, які надають послуги на різних рівнях:

- На рівні громади - це можуть бути акції, рекламно-інформаційні кампанії, а також масові освітньо-виховні та профілактичні заходи.

- На рівні групи. Прикладами є школи усвідомленого батьківства, тренінги, волонтерські групи тощо.

- На рівні клієнта, коли сюди входять індивідуальні консультації, бесіди, надання інформації [17].

Соціальні служби використовують різноманітні методи роботи [10], зокрема: діагностичні та аналітичні (бесіда, інтерв'ю, анкетування, тестування); корекційні та розвиваючі (переконання, стимулювання, навчання, особистий приклад); матеріальна та правова підтримка (надання натуральної та грошової допомоги, встановлення пільг, підготовка запитів, листів, клопотань, звернень) та організаційні та комунікаційні (організація зустрічей, груп взаємопідтримки, представлення інтересів клієнта, направлення клієнта до інших установ, відвідування сім'ї) [44].

Отже, інноваційна практика соціальної роботи з вразливими категоріями населення в територіальних громадах відкриває нові можливості для підвищення ефективності соціальних послуг і забезпечення соціальної інтеграції. Використання сучасних технологій, розвиток партнерства між різними секторами, впровадження інтегрованих і адресних послуг сприяють створенню більш гнучкої та орієнтованої на потреби людей системи підтримки. Такі перспективи дають змогу громадам оперативно реагувати на виклики та підвищувати рівень соціальної справедливості й згуртованості.

Висновки до третього розділу

З'ясовано, що залучення *громадськості* є важливим чинником підвищення ефективності соціальної роботи з вразливими категоріями населення. Активна участь громадських організацій, благодійних фондів, волонтерських рухів та

ініціативних груп дозволяє об'єднувати зусилля держави й суспільства для вирішення соціально значущих проблем. Така взаємодія сприяє розвитку соціального партнерства, мобілізації додаткових ресурсів, а також підвищенню адресності й якості надання соціальних послуг. Залучення громадськості допомагає створювати інклюзивне середовище, посилювати соціальну відповідальність мешканців громади та сприяти інтеграції вразливих груп у суспільство. Подальший розвиток цього напрямку потребує підтримки з боку держави, удосконалення нормативно-правової бази та стимулювання ініціатив знизу, що дозволить підвищити стійкість соціальної системи на рівні громади.

Визначено, що *інноваційна практика соціальної роботи з вразливими категоріями населення в територіальних громадах* є необхідною умовою підвищення якості та ефективності соціальних послуг. Використання новітніх підходів, таких як цифровізація процесів надання допомоги, впровадження інтегрованих соціальних послуг, розвиток соціального підприємництва та партнерства між державним, громадським і приватним секторами, дозволяє оперативніше реагувати на потреби населення та підвищувати доступність підтримки. Перспективи інновацій у цій сфері пов'язані з удосконаленням системи моніторингу й оцінки якості соціальних послуг, розширенням можливостей для залучення громадськості та волонтерів, а також впровадженням адресного підходу до роботи з різними групами населення. Реалізація таких перспектив сприятиме розвитку інклюзивного середовища, зміцненню соціальної згуртованості й підвищенню рівня соціальної безпеки в громадах.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження з проблеми соціальної роботи з вразливими категоріями населення в умовах територіальної громади засвідчило досягнення мети та розв'язання поставлених завдань, що стало підставою для формулювання наступних *висновків*:

1. Визначено поняттєво-категоріальний апарат як основу для глибокого аналізу соціальної роботи з вразливими категоріями населення. Особливої уваги заслуговує поняття «*вразливі категорії населення*», яке охоплює різні соціальні групи, що з тих чи інших причин потребують додаткової уваги та підтримки з боку держави й суспільства. До них належать: особи з інвалідністю, малозабезпечені сім'ї, внутрішньо переміщені особи, особи похилого віку, постраждалі від насильства, діти-сироти тощо. Визначення цієї категорії є базовим для розробки ефективної соціальної політики.

Аналіз законодавчо-нормативного забезпечення засвідчив, що в Україні створено правове підґрунтя для здійснення соціальної роботи з вразливими групами, яке постійно удосконалюється. Основу цієї бази складають: Закон України «Про соціальні послуги», Закон України «Про соціальну роботу», Закон України «Про основи соціального захисту ветеранів війни та членів їх сімей», Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству», низка постанов Кабінету Міністрів, наказів Мінсоцполітики, а також державні стандарти соціальних послуг.

Ці документи регулюють як організаційні засади соціальної роботи, так і принципи її реалізації: адресність, індивідуальний підхід, відкритість, добровільність, ефективність, законність, дотримання прав людини, захист конфіденційності. Водночас актуальним залишається завдання щодо посилення контролю за якістю послуг, оновлення стандартів, розширення повноважень органів місцевого самоврядування у цій сфері.

2. З'ясовано, що соціальна робота з вразливими категоріями населення в умовах територіальних громад ґрунтується на застосуванні системи перевірених і результативних методів, які забезпечують ефективну допомогу, адаптацію та інтеграцію осіб, що перебувають у складних життєвих обставинах. Провідними методами соціальної роботи є: *індивідуальна робота з клієнтом*, яка передбачає глибоке вивчення особистих потреб, формування довірливих стосунків та створення індивідуального плану допомоги; *кейс-менеджмент (ведення випадку)* - як комплексний підхід до координації послуг для осіб з множинними потребами; *групова соціальна робота*, яка сприяє соціалізації, взаємопідтримці та розвитку комунікативних навичок серед вразливих груп; *консультування*, спрямоване на розв'язання конкретних проблем, формування мотивації та підвищення самооцінки клієнтів, *соціальний супровід*, який забезпечує постійну підтримку у процесі подолання життєвих труднощів.

3. Проаналізовано досвід Кам'янець-Подільської територіальної громади у сфері соціальної роботи з вразливими категоріями населення, який засвідчив наявність цілісного та багаторівневого підходу до організації соціального захисту на місцевому рівні. Громада активно впроваджує різноманітні форми підтримки, орієнтовані на конкретні потреби таких категорій, як особи з інвалідністю, багатодітні родини, внутрішньо переміщені особи, люди похилого віку, постраждалі від насильства тощо. Серед ключових напрямів роботи громади варто виділити: функціонування центрів соціального обслуговування, консультаційних пунктів, інклюзивно-ресурсних центрів; участь громадських організацій і волонтерських ініціатив у підтримці вразливих груп; реалізацію цільових програм соціального захисту та підтримки внутрішньо переміщених осіб; інформування та просвітницьку роботу серед населення щодо прав і можливостей соціальної допомоги.

Практика Кам'янець-Подільської громади демонструє важливість міжвідомчої взаємодії, партнерства між владою і громадськістю, використання інноваційних підходів у наданні соціальних послуг. Водночас, для підвищення ефективності системи соціального захисту необхідним залишається подальший

розвиток кадрового потенціалу, технічного забезпечення, а також посилення адресності й доступності послуг.

4. Охарактеризовано участь громадськості в наданні соціальних послуг вразливим категоріям населення, що є важливою складовою ефективною соціальної політики на рівні громади. Проведене дослідження засвідчило, що залучення громадських організацій, благодійних фондів, волонтерських ініціатив та активних мешканців сприяє підвищенню доступності, якості й адресності соціальної підтримки. Виявлено, що громадськість відіграє ключову роль у: виявленні потреб вразливих груп населення; організації гуманітарної допомоги, соціального супроводу та психологічної підтримки; реалізації соціальних проєктів та адвокації прав осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах; мобілізації додаткових ресурсів і формуванні довіри між населенням та органами влади. Особливо цінним є партнерство між місцевими органами влади та громадськими структурами, що дозволяє об'єднувати зусилля задля досягнення спільної мети — підвищення добробуту вразливих верств населення. Така взаємодія є прикладом розвитку громадянського суспільства в дії.

5. Розкрито проблеми інноваційних практик соціальної роботи в територіальних громадах, що відкривають нові можливості для ефективнішого надання послуг вразливим категоріям населення. Їх упровадження відповідає сучасним соціальним викликам, зокрема війні, масовому переміщенню населення, економічним труднощам, зростанню соціальної нерівності.

До перспективних інноваційних практик належать: *використання цифрових технологій* (онлайн-консультування, електронна реєстрація отримувачів послуг, мобільні додатки для комунікації з клієнтами); *впровадження мультидисциплінарного підходу*, коли над вирішенням проблем однієї особи чи родини працює команда з різних фахівців; *розвиток соціального підприємництва* як інструменту зайнятості та інтеграції вразливих груп; *створення інклюзивних просторів і центрів підтримки у громадах*, що

надають комплексну допомогу; залучення громадських організацій та волонтерів до розробки і реалізації інноваційних соціальних проєктів.

Інновації сприяють гнучкості соціальної роботи, підвищують її якість, забезпечують швидке реагування на потреби людей та стимулюють партнерську взаємодію між органами місцевого самоврядування, неурядовим сектором і громадянами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні питання соціальної роботи: навч. посіб. О. М. Денисюк та ін. ред. кол.: О. В. Епель, Т. Л. Лях, І. В. Силантьєва. Ужгород: РІК-У. 2023. 420 с.
2. Белкіна-Ковальчук О. В., Колосок А. М. Зарубіжний досвід соціального захисту населення. *Ввічливість. Humanitas*. 2022. № 6. С. 65-71. URL: <https://doi.org/10.32782/humanitas/2022.6.10> (дата звернення: 13.06.2025).
3. Бичук І. О., Сокол М. В. Соціальна робота в громаді: методичні рекомендації з дисципліни. Луцьк: Вежа-Друк. 2018. 36 с.
4. Бойко О. М. Глобальне визначення соціальної роботи та український контекст. *Наукові записки НаУКМА. Т. 199. Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота*. Національний університет «Києво-Могилянська академія». 2017. 198 с.
5. Борщевський В. В. Потенціал розвитку і перспективи відродження сільських територій в умовах сучасних реформ: науково-аналітична доповідь. ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України». Львів. 2017. 44 с.
6. Голова Н. І. Соціальні моделі обслуговування геронтологічної групи населення в Україні. *Social Work and Education*. 2020. № 2. С. 170-177.
7. Горемікіна Ю. В. Інноваційні практики соціальної роботи з вразливими групами населення в Україні. *Демографія та соціальна економіка*. 2020. № 3 (41). С. 91-113.
8. Караман, О. Л.; Юрків, Я. І. Вразливі категорії населення як об'єкт соціальної роботи в громаді. URL: <http://hdl.handle.net/123456789/7948> (дата звернення: 19.06.2025).
9. Кравченко О. О., Кучер Г. М. Соціальні та реабілітаційні послуги в територіальній громаді. URL: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-210-4-5> (дата звернення: 14.06.2025).

- 10.Кулик І. В. Соціальна робота з різними групами клієнтів: навчальний посібник. Івано-Франківськ: НАІР. 2020. 236с.
- 11.Кучер Г. М. Соціальна робота з вразливими категоріями населення в умовах територіальної громади: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Умань. 2019. 301 с. URL: <https://nauka.udpu.edu.ua/wpcontent/uploads/2019/03/Дисертація-Кучер.pdf> (дата звернення: 10.06.2025).
- 12.Кучер Г. М., Кравченко О. О. До питання задоволення потреб населення у соціальних послугах. East European Scientific Journal. 2019. № 5. С. 40-45.
- 13.Лях Т. Л., Спіріна Т. П., Лехолетова М. М. Методи оцінки територіальною громадою власних потреб. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота.* 2022. № 1(50). С. 178-181.
- 14.Молодь України – 2021 (результати репрезентативного соціологічного дослідження). Міністерство молоді та спорту України. Київ. 2021.
- 15.Населення України 2021. Статистичний збірник. Державна служба статистики України. 2022. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 30.06.2025).
- 16.Насильство щодо дітей: сучасні виклики, законодавче врегулювання, кращі практики та взаємодія. Щорічна державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2018 року. Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики. К. 2018. 180 с.
- 17.Пеша І. В, Сопівник І. В., Вакуленко О. В., Овдій Н. М. Соціальна робота у територіальній громаді. Навчальний посібник. Київ: Видавничий центр НУБіП України. 2024. 305 с.
- 18.Пеша І. В. Обґрунтування напрямів та завдань молодіжної роботи на рівні територіальної громади. Інвестиції: практика та досвід. 2020. № 19-20. С. 155-160.

19. Пєша І. В., Сопівник І. В., Галайдюк В. В., Кошук О. Б. Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю. Навчальний посібник. Київ: Компринт. 2023. 449 с.
20. Пєша І. В., Яблонська Т. М. Проблеми розвитку сім'ї в ракурсі державної сімейної політики. *Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: матеріали V Міжнародної науковопрактичної конференції (28 лютого – 1 березня 2019 року, м. Суми)*. Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка. 2019. С. 88-92.
21. Пономаренко Л. І. Теоретичні засади вивчення проблеми впровадження соціальної роботи із вразливими сім'ями та дітьми в умовах об'єднаних територіальних громад. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. Випуск 67. 2019. С. 214-218. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/27497> (дата звернення: 10.06.2025).
22. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо реформування служби зайнятості, соціального страхування на випадок безробіття, сприяння продуктивній зайнятості населення, у тому числі молоді, та впровадження нових активних програм на ринку праці: Закон України від 21.09.2022 р. № 2622-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2622-20#Text> (дата звернення: 01.04.2025).
23. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 05.10.2000 № 2017-III (Редакція від 26.06.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text>. (дата звернення: 11.06.2025).
24. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон

- України від 13 січня 2005 року № 2342-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text> (дата звернення: 29.05.2025).
25. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII (Редакція від 04.04.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text>. (дата звернення: 15.06.2025).
26. Про затвердження Класифікатора соціальних послуг, Наказ № z0643-20. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-20#Text> (дата звернення: 11.04.2025).
27. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо виконання власних (самоврядних) повноважень об'єднаної територіальної громади у сфері соціального захисту населення : Наказ Міністерства соціальної політики України 19.01.2016 № 26. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0026739-16#Text>. (дата звернення: 10.05.2025).
28. Про затвердження Порядку визначення потреб населення адміністративно-територіальної одиниці/ територіальної громади у соціальних послугах : Наказ Міністерства соціальної політики України 19.04.2023 № 130-Н. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1169-23#Text>. (дата звернення: 10.05.2025).
29. Про Міністерство соціальної політики України, Постанова Кабінету Міністрів України № 423). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 23.04.2025).
30. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 № 280/97-ВР (Редакція від 08.01.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>. (дата звернення: 10.04.2025).
31. Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей : Закон України від 02.06.2005 № 2623-IV (Редакція від 15.11.2024). URL:

- <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2623-15#Text>. дата звернення: 18.04.2025).
32. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні: Закон України від 21 березня 1991 р. № 875-XII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/875-12> (дата звернення: 29.05.2025).
33. Про основні засади державної молодіжної політики: Закон України від 27 квітня 2021 року № 1414-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1414-20#Text> (дата звернення: 29.05.2025).
34. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 06.10.2005 № 2961-IV (Редакція від 01.01.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2961-15#Text>. дата звернення: 17.05.2025).
35. Про соціальні послуги: Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text>. (дата звернення: 23.04.2025).
36. Про соціальну адаптації осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 17.03.2011 № 3160-VI (Редакція від 20.01.2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17#Text>. (дата звернення: 19.05.2025).
37. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 № 2558-III (Редакція від 03.08.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>. (дата звернення: 22.04.2025).
38. Про співробітництво територіальних громад : Закон України від 17.06.2014 № 1508-VII (Редакція від 04.04.2023). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1508-18#Text>. (дата звернення: 16.06.2025).

39. Про схвалення Стратегії подолання бідності : розпорядження КМУ від 16 березня 2016 р. № 161-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-2016-%D1%80#Text>. (дата звернення: 10.05.2025).
40. Про схвалення Стратегії реформування системи надання соціальних послуг : розпорядження КМУ від 8 серпня 2012 р. № 556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/556-2012-%D1%80#Text>. (дата звернення: 29.06.2025).
41. Семигіна Т. В. Соціальні послуги у територіальних громадах України: інновації правового регулювання. Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. 2019. № 4. С. 65-75. URL: <https://bit.ly/3sSbsz9> (дата звернення: 19.04.2025).
42. Семигіна Т. Сучасна соціальна робота. Київ: Академія праці, соціальних відносин і туризму. 2020. 275 с.
43. Словник професійної термінології для майбутніх фахівців сфери соціальної роботи (до курсів). Уклад.: Г.В. Коваль, Е.І. Костишин, Г.П. Васяновичта ін. Львів: ЛДУ БЖД. 2021. 284 с.
44. Слозанська Г. І. Соціальна робота в територіальній громаді: теорії, моделі та методи: монографія / за наук.ред.-д-ра пед. наук, проф. В. А. Поліщук. Тернопіль: ТНПУ імені В. Гнатюка. 2018. 382 с.
45. Слозанська, Г. І. Правове забезпечення процесу надання соціальних послуг в умовах об'єднаної територіальної громади. *Обліково-аналітичне забезпечення розвитку місцевих громад: збірник тез доповідей Міжнародної науково-практичної конференції*. 2017. С. 110-113.
46. Слозанська, Г. І. Теорія і практика підготовки майбутніх соціальних працівників до роботи територіальних громадах : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05. Тернопіль. 2019. 687 с.
47. Слозанська, Г. І. Упровадження посади фахівця із надання соціальних послуг населенню в умовах об'єднаної територіальної громади:

- труднощі, що виникають. *Вісник Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка*. 2017. 1(306). С. 264-276.
48. Соціальна вразливість населення Карпатського регіону України: пріоритети та інструментарій подолання викликів і загроз : Монографія, електронне видання / ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України»; наук. ред. Т. Г. Васильців. Львів. 2024. 218 с.
49. Соціальна робота в громаді: сучасні виклики та перспективи розвитку: *Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 24 березня 2023 року)* / за заг. ред. проф. О. О. Осетрової. Дніпро. ДНУ імені Олеся Гончара. 2023. 288 с.
50. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми : посіб. у 2-х ч.; Ч. 1. Сучасні орієнтири та ключові технології / З. П. Кияниця, Ж. В. Петрочко. К.: ОБНОВА КОМПАНІ. 2017. 256 с.
51. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб. у 2-х ч.; Ч. 2. / За заг. ред.: Т. В. Журавель, З. П. Кияниці. К. : ОБНОВА КОМПАНІ. 2017. 352 с.
52. Соціальна робота з вразливими сім'ями та дітьми: посіб.: у 2 ч./ за ред. Т. В. Журавель, З. П. Кияниці. Ч. 2. Ознаки вразливості та специфіка підтримки сім'ї і дитини та специфіка підтримки сім'ї і дитини. Київ: ОБНОВА КОМПАНІ. 2017. 352 с.
53. Соціальна робота з різними категоріями клієнтів : методичний посібник до практичних занять та самостійної роботи для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна робота / уклад.: Т. П. Хлівнюк, К. О. Кулава. Одеса : ФОП Бондаренко М.О. 2023. 78 с.
54. Соціальна робота з різними категоріями населення у територіальній громаді: українські реалії та міжнародний досвід: колективна

- монографія / В. Поліщук, Н. Горішна, Г. Слезанська та ін. Тернопіль : Осадца Ю.В. 2018. 221 с.
55. Соціальна робота: реалії та виклики часу: навчально-методичний посібник. Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна. 2021. 219 с.
56. Соціальне забезпечення та соціальна робота в умовах сучасних викликів : зб. матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Хмельницький, 15 листопада 2024 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. 2024. 288 с.
57. Спільно до нових послуг. Керівництво із впровадження соціальних послуг для сімей з дітьми в громадах. Частина II. Ведення випадку та міжвідомча взаємодія. Посібник / Дацаківська О.Ю., Стельмах С.С., Максименко К.М. Київ. 2021. 72 с.
58. Столярик, О., Семигіна, Т. Повернутися з війни: психосоціальна підтримка ветеранів/-нок та членів їхніх сімей. *Social Work and Education*. 2023. Vol. 10. №. 1. с. 63-77.
59. Сучасні теорії соціальної роботи: Антологія / Упор. Т. Семигіна. Київ : Академія праці, соціальних відносин і туризму. 2021. 160 с.
60. Технології соціальної роботи і соціальної допомоги в умовах трансформаційного періоду : навчально-методичний посібник / за заг. ред. А. О. Полянничко, А. В. Кирилюк. Суми : ФОП Цьома. 2020. 336 с.
61. Тілікіна Н. В., Пеша І. В. Державна ветеранська політика України та шляхи забезпечення її ефективності. *Публічне адміністрування та національна безпека*. 2023. №5. URL: <https://doi.org/10.25313/2617-572X-2023-5-8984>. (дата звернення: 23.04.2025).
62. Тлумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи. Упор. Л. В. Лохвицька. 2-ге вид., оновл. Тернопіль: Мандрівець, 2017. 232 с.